

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYAR KALANDOZÁSOK

E tanulmányban a magyar törzsszövetség honfoglalás előtti kalandozó akcióit vizsgáljuk. Sorra vesszük az ismert, illetve kimutatható IX. századi magyar portyázásokat, majd általános megállapításokat teszünk a honfoglalás előtti akciókkal kapcsolatban, összevetjük őket a X. századi kalandozásokkal és megkíséreljük meghatározni a IX. századi magyar portyák főbb jellemzőit, kereteit. Nem tárgyaljuk a 899–900-ra tehető itáliai kalandozást, jöllehet ez is IX. századi akciónak minősül, de a történeti kutatásban elfogadott álláspont szerint ezt a hadjáratot már a Kárpát-medencei új hazából vezették a magyarok, vizsgálatunk azonban csak az Etelközből (és Levediából) indított, vitathatatlanul honfoglalás előtti portyákra terjed ki. Elemzésünket egyrészt az indokolhatja, hogy bár sokat írtak a magyar kalandozásokról, jobbára a honfoglalás utáni akciókkal foglalkoztak.¹ Másrészt azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar törzsszövetség éppen ezen támadásaival hívta fel magára a

1 Erre a kalandozó akcióra összefoglalóan l. *Gombos F. Albin*: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904). *Hadtörténelmi Közlemények* (28) 1927. (a továbbiakban: *Gombos*, 1927) 429–519. o.; a kalandozásokkal foglalkozó nemzetközi irodalomból l. pl. *Fasoli, G.*: Le incursioni ungare in Europa nel secolo X. Firenze, 1954.; *uő.*: Points de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle. *Cahiers de la Civilisation Médiévale*, 1959. 29–33. o.; *Bogyay, T.*: Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. München, 1955.; *uő.*: L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady*. Modena, 1966. 32–36. o.; *Musset, L.*: Les invasions. Les second assault contre l'Europe chrétienne (VIIe–XIe vagues^s siècles) „*Nouvelle Clio*”, L'Histoire et ses problèmes. No. 12., Paris, 1965. 40., 60., 63–64. o.; *Vajay, Szabolcs*: Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte (862–933). Mainz, 1968. (a továbbiakban: *Vajay*, 1968.); a magyar irodalomból l. pl. *Szabó Károly*: A vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869. (a továbbiakban: *Szabó*, 1869) 103–105. o.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900 (a továbbiakban: *Pauler*, 1900). 47–49. o.; *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. I. k. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) Bp., 1895 (a továbbiakban: MNT I.) 137–206. o.; *Hóman Bálint–Szekfi Gyula*: Magyar történet I. k. Bp., 1928. (a továbbiakban: MT I.) 131–157. o.; *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. (a továbbiakban: *Deér*, 1928). 14., 25., 30–31. o.; *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp., 1949² (a továbbiakban: *Molnár*, 1949). 87., 117–120. o.; *Elekes Lajos–Lederer Emma–Székely György*: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv I. k. Bp., 1965³ (a továbbiakban: MT ET). 50., 52–54. o.; Magyarország története tíz kötetben. 1/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerk. *Székely György*, szerk.: *Bartha Antal*) Bp., 1984. (a továbbiakban: Mtört. 1/1.) 651–676., 685–701. o. (*Győrffy György* írta); Magyarország hadtörténete két kötetben. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) I. A honfoglalástól a kiegyezésig. (Szerk.: *Borus József*) Bp., 1984. 21–25. o. (*Borosy András* írta); *Bálint Csanád*: A kalandozó hadjáratok újabb értelmezéséhez. *Valóság*, 1970. 2. sz. 71–74. o.; *Győrffy György*: Honfoglalás, megalapítás, kalandozások. In: *Bartha Antal–Czegledy Károly–Róna-Tas András* (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977. (a továbbiakban: *Győrffy*, 1977) 142–156. o.; *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. (a továbbiakban: *Kristó*, 1980) 229–392. o.; *uő.*: Magyar kalandozások–kalandozó magyarok. In: *Makk Ferenc* (szerk.): Fejezetek a régebbi magyar történelemből I. k. Bp., 1981. (a továbbiakban: *Kristó*, 1981). 37–53. o.; *uő.*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3. Szeged, 1993. (a továbbiakban: *Kristó*, 1993) 83–92. o.; *uő.*: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995. (a továbbiakban: *Kristó*, 1995) 177–197. o.; *Kordé Zoltán–Petrovics István*: A magyar kalandozások. Hadtörténelmi fiataloknak. Bp., 1989.; *Engel Pál*: Beilleszkedés Európában. A kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. k. Bp., 1990. 107–110. o.; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993. (a továbbiakban: *Makk*, 1993) 9–25. o.

korabeli Európa figyelmét, e hadjáratok révén lépett „a világtörténelem színpadára”, s érdemelte ki a későbbi történetírás érdeklődését is.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a *kalandozás* fogalmát. E szó – hasonlóképpen a szintén archaikus hon szavunkhoz (pl. honfoglalás) – a múlt századi romantikus történetészlelet jegyében fogant, de a magyar történeti kutatásban teljességgel és kiirathatatlannul gyökeret vert, ezt elismerve jobbra magunk is e fogalommal élünk. Emellett használtuk a hadjárat, a portyázás és az akció kifejezéseket; a leginkább elfogadható terminusnak a zsákmányszerző (portyázó) hadjáratot véljük.² A pozitív csengésű kalandozás szó olyan akciót jelöl, amelynek során magyar csapatok nyomultak be más nép országába, ott dúltak, zsákmányt szereztek, esetleg csatákat is vívtak, majd visszavonultak saját országukba. A kalandozás lényegében egy lovasnomád nép jellemző megnyilvánulása volt, szervezett rablás, amelynek fő célja döntően javak elsajátítása erőszakos úton, és nem irányult más népek területének elfoglalására. A zsákmányszerző akciók mellett kisebb részben olyannal is találkozunk, amely arra irányult, hogy a megtámadott népet rendszeres adófizetésre kényszerítse. E portyázó akciók külpolitikai háttérrel is rendelkeztek, a magyarok esetenként felkérésre, szövetségesként jelentek meg az adott területen és meghatározott feladatot is teljesítettek.³ A történeti kutatás hosszú ideig csak a honfoglalás után számolt kalandozásokkal, jöllehet ismerte a 895 előtti kevés számú magyar portyáról beszámoló forrásokot is. Feltehetőleg éppen ez a tény; ti. hogy 895 után számos kalandozással találkozunk, míg 895 előtt csak néhányról van tudomásunk, vezette a kutatókat arra, hogy az előbbi időszakot a kalandozások korának nevezze el.⁴ Újabbban többen is hangsúlyozták azt, hogy a IX. században is folytak portyázások, így 895 nem jelent e vonatkozásban sem cezúrát.⁵

A továbbiakban részletesen vázoljuk az ismert IX. századi magyar kalandozó akciókat. A legkorábbi ismert hadjárat szorosan kapcsolódik a magyarok írott forrásokban való megjelenéséhez, úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy a magyarok kalandozó népként bukkantak fel a történelemben, adtak életjelet magukról. A Krum bolgár kán által áttelepített makedón hadifoglyok 836–838 táján, feltevésünk szerint 838-ban⁶ felkelést indítottak, mert vissza akartak menni hazájukba. Az esemé-

2 A kalandozás, a kalandozó hadjárat fogalmára l. pl. Szabó, 1869. 103–105. o.; Pauler, 1900. 47–49. o.; Marczali Henrik, MNT I. k. 143–144., 198–199. o.; Hóman Bálint, MT I. k. 148–150. o.; rablöháborút, rabló kalandot említett már Bibó István: Nomád népek lánghelméi. Árpád. Szeged, 1932. 8–9. o.; ugyanezt a kifejezést használta egyértelműen pejoratíve a marxista történetírás is, l. pl. MT ET I. k. 50., 52., 54. o.; Molnár, 1949. 87., 116–118. o.; a kalandozás fogalmát helytelennek nevezte Herczeg Géza: Magyarország külpolitikája 896–1919. Bp., 1982. (a továbbiakban: Herczeg, 1982) 13–14. o.; zsákmányoló és adóztató hadjáratokat említett Györffy György, Mtört. I/1. 651. o.

3 A külpolitikai motivációkra a kalandozásokban l. Vajay, 1968. 81–83. o.; uő.: Honfoglalók, kalandozók, vasverők. História, 1996/2. sz. 13–16. o.; v. ö. még Dienes István: A honfoglaló magyarok. Bp., 1972. 67–69. o.; a felkéréseket hangsúlyozta a IX. századi vállalkozásokban Benkő Loránd: A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Levéd és Etlék közepén. Magyar Nyelv, 80 (1984) (a továbbiakban: Benkő, 1984) 418. o.

4 A korábbi álláspontra l. pl. Pauler, 1900. 47–48. o.; Marczali Henrik, MNT I. k. 137–206. o.; hadjáratoknak nevezi Hóman Bálint, MT I. k. 131. o.

5 A kalandozások korának kiterjesztésére a honfoglalás előtti időszakra l. Vajay, 1968. 82–83. o.; v. ö. még Györffy, 1977. 142–144. o.; Kristó, 1980. 349–350. o.; Kristó, 1981. 37. o.; Kristó, 1995. 277., 282. o.; uő.: Rendszerváltás az első ezredfordulón. In: Kristó Gyula–Makk Ferenc (szerk.): Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből. Szeged, 1996. (a továbbiakban: Kristó–Makk, 1996) 97. o.

6 836–838-ra tette pl. Moravcsik Gyula: Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. Antik Tanulmányok, 4 (1957) 282–285. o.; Czeglédy Károly: Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához) In: uő.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1985. (a továbbiakban: Czeglédy, 1985) 119. o.; Bartha Antal, l. Mtört. I. k. 526. o.; 836-ra l. pl. Vajay, 1968. 11., 87. o.; 837-re l. Moravcsik, Gy.: Byzantium and the Magyars. Bp., 1970. 44. o.; 838-ra l. Tóth, S. L.: Hungarian-

nyeket Georgius Monachus Continuatus alapján rekonstruálhatjuk. A bizánci történetíró szerint „Theofilosz császár napjaiban egy Kordülisz nevezetű volt a katonai kormányzó Makedóniában. Volt egy fia is, név szerint Várdasz, igen vitéz, akit ott hagyott maga helyett, hogy a Dunán túl levő makedónok főembere legyen. Ő maga pedig valamilyen fortélyos módon eljött Theofiloszhoz, aki örömmel fogadta őt, és megtudván, hogy mit akar, hajókat küldött, hogy felvegyék és a fővárosba vigyék őket. A nép pedig, mielőtt a hajók megérkeztek, elhatározta, hogy asszonyostul és gyermekestül elvonul Romániába (ti. római = bizánci területre – T. S. L.). Amidőn a bolgár Mihály Thesszaloniké alá vonult, megkezdték az átkelést javaikkal együtt.” Az idézett forrásból kiderül az, hogy a Dunán túlra (kb. a későbbi Havasalföld, illetve a mai Románia déli, délkeleti részei) telepített makedónok megmozdulása, viszsza-településre irányuló kísérlete idézte elő, robbantotta ki a bizánci–bolgár háborút. A fő kezdeményező Kordülisz, Makedónia kormányzója volt, akitől feltehetőleg a hazatelepítés ötlete és lebonyolításának megtervezése származott. Theophilosz császár a jelek szerint „csak” a Dunához küldött hajókkal támogatta a „Kordülisztervet”, de így is bolgár támadást váltott ki lépése. A háború menetéről a bizánci történetíró azt jegyezte fel, hogy „a főparancsnok megtudván ezt, átkelt a túlsó partra, hogy szembeszálljon velük. A makedónok kétségbeesve vezérükké tették Tzántziszt és Kordüliszt, és megütközvéen, sokakat megöltek, egyeseket pedig el is fogtak.”⁷

A bolgárok kétfrontos háborúra készültek; Mihály thesszaloniki akciója felbátorította a makedón hadifoglyokat arra, hogy a kért bizánci hajók megérkezése előtt megkíséreljék az átkelést. Minden bizonnyal ebben próbálta őket megakadályozni a bolgár vezér. A Konstantinápolyból időközben visszatért Kordülisz és Tzántzisz vezérletével a makedónok legyűrték a helyi bolgár ellenállást. A makedón–bolgár összecsapás a Dunánál zajlott le. Feltehetően a makedónok a bolgárok folyamátkeelésének nehézségeit használták ki; a szöveg ugyanis hangsúlyozza, hogy azok a bolgárok folyamodtak az ungrokhoz (magyarokhoz), akik nem tudtak átkelni. Maga az átkelés azonban sikerült a bolgár vezérnek, aki átkelt csapataival a túlsó partra, de legyőzték a makedónok. Nem lehettek túlságosan távol a magyarok, mert hamar megjelentek a hívásra. Georgius Monachus Continuatus leírása szerint a császári hajók megérkezése nagyjából egybeesett a magyarok feltűnésével. A forrás szerint a magyarok nem teljesítették teljesen vállalt kötelezettségüket, mert a csatarendben felsorakozott makedónokkal nem akartak megütközni, hanem felajánlották nekik, hogy „adjátok nekünk mindazt, amitek van és menjetek, ahová akartok.” A makedónok nem fogadták el az ajánlatot, három napig farkasszemet néztek az ellenséggel, majd megpróbáltak hajókra szállva távozni. A magyarok ekkor támadtak és egész napos heves harc bontakozott ki. A csata makedón győzelmet hozott, a magyarok menekültek. Másnap azonban a visszaforduló makedónok ellen újból felvet-

Bulgarian Contacts in the Ninth Century. In: Hungaro-Bulgarica V. (Szerk.: H. Tóth Imre) Szeged, 1994. (a továbbiakban: Tóth, 1994) 72–73. o.

⁷ Györfly György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1986.³ (a továbbiakban: MEH) 104–105. o.; Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Bp., 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 54–55. o.; legújabban I. Krisztió Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKIF) 143–144. o.

ték a harcot a magyarok. Ekkor is felülkerekedtek a makedónok és megint megfutamították őket.⁸

Több kérdés is felmerülhet az első ismert magyar kalandozó akció értékelésekor. Az elsőt a portyázás eredménytelensége kapcsán vethetjük fel. Kristó Gyula megfogalmazása szerint a megjelenő magyar törzsszövetség nem sikeres akciókkal tette le névjegyét Kelet-Európa asztalára.⁹ Ez vitathatatlan tény, hiszen a magyarok sem a bolgárok kérését nem tudták teljesíteni, – ti. hogy akadályozzák meg a makedónok visszaszállítását – sem pedig az általuk inkább követett célt, ti. hogy a makedónokat javaik átadására bírják szép szóval, vagy erőszakkal. Mindez felveti az erőviszonyok kérdését is. A makedónok erejére csak következtethetünk abból, hogy a forrás szerint Krum kán tízezer makedón férfit telepített át a Dunán túlra.¹⁰ Még ha ezek mindegyike nem is jöhetett számba harcosként, néhány ezer fő harcolhatott mind a bolgárok, mind pedig a magyarok ellen. A makedónok erejét fémjelzi az is, hogy legyőzték az ellenük támadó bolgárok is, noha ezek gyaníthatóan nem is a főerőket jelentették. A másik oldalon a magyarokról azt lehet elmondani, hogy jóllehet a forrás szerint „végtelen tömegben” jelentek meg a „hunok”, bizonyosan túlzásról van szó. A megjelenő magyar csapatok létszáma a makedónokéhoz hasonló lehetett, azaz legfeljebb néhány ezer harcos. Egy vagy esetleg néhány törzs által lebonyolított alkalmi portyára gondolhatunk.¹¹ Erdemes még azt megjegyezni, hogy a bizánciak azért nem tudták nagyobb erővel támogatni a végül is sikerrel járó makedón felkelést, mert 837-től Mutaszim arab kalifa ellen kellett háborút viselniük. Ez kezdetben bizánci sikerekkel is járt, de 838-ban vereségek érték őket.¹² Így, ha valóban 838-ban (vagy akár 837-ben) volt a makedón felkelés, érthető, hogy Theophilosz császár csak szállító hajókkal tudta segíteni a visszatelepülési akciót.

Arra is utalnunk kell, hogy a kalandozó akció többé-kevésbé sejteti a magyarok szállásterületének fekvését is. A történeti szituáció megengedi azt a következtetést, hogy a magyarok egy része közel lakott a bolgárokhoz, vagy legalábbis az adott időpontban elég közel lehetett ahhoz, hogy felhívja magára a figyelmet. Az Annales Bertiniani híradása szerint a 838-ban útnak induló rusz követség még elért Konstantinápolyba, de vissza már nem tudott menni ugyanazon az útvonalon.¹³ A bolgárok – Theophilosz császárhoz hasonlóan, aki továbbküldte a rusz követséget saját követségével együtt Jámbor Lajos frank császárhoz – tisztában lehettek e népmozgásokkal, s a magyarok Al-Dunához közeli jelenlétével, ezért fordultak hozzájuk. Valószínű egyébként, hogy minden felkérés nélkül, a zsákmány reményében is megrohanták volna a magyarok a Dunán túlra letelepített makedónokat. Az a felte-

8 L. az előző jegyzetet!

9 Kristó, 1980. 79., 230., 335–336. o.; *uő.*: Hungarian History in the Ninth Century. Szeged, 1996. (a továbbiakban: Kristó, 1996) 15. o.; *uő.*: Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Bp., 1996. (a továbbiakban: Kristó, 1996^a) 30–32. o.; v. ö. még Király Péter: A magyarok említése a Konstantin-legendában. *Magyar Nyelv*, 70 (1974) (a továbbiakban: Király, 1974) 6., 9. o.

10 MEH 105. o.; ÁMTBF 54. o.; HKIF 143. o.

11 V. ö. Kristó, 1980. 78. o. Megfogalmazása – mely szerint az Al-Dunánál tűnnek fel kisebb csoportjaik – kisebb méretű kalandozást sejtet. Mással a törzsszövetség katonai gyengeségére következtetett a vereségből, v. ö. Kristó, 1996. 135. o.

12 L. pl. *Toynbee, A.*: Constantine Porphyrogenitus and His World. London, 1973. (a továbbiakban: *Toynbee*, 1973) 388. o.; *Дрипуй, Р. Е.–Дрипуй, Т. Н.*: The Encyclopaedia of Military History. New York, 1986.² 263., 265–266. o.

13 *Waitz, G.* (rec.): *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* Annales Bertiniani. Hannoverae, 1883. (a továbbiakban: SRG AB) 19–20. o.; fordítására l. HKIF 183–184. o.

vés is megkockáztatható talán, hogy éppen a magyarok felbukkanása a térségben volt a döntő tényező, amely Kordüliszben a visszatelepedés gondolatát megérelte, annak ellenére, hogy Theophilosz császár a már folyó, s bizánci szempontból éppen rosszul alakuló arab háború miatt nem tudott igazán számottevő segítséget adni. A bolgárok a makedónok távozásával veszítették el az Al-Dunán túlra nyúló és talán a Dnyeperig terjedő befolyásukat, s egy őket védelmező katonai segédnép helyére egy veszedelmes „szövetségest” kaptak, amely, ahogy a vázolt események is mutatják, egyáltalán nem bolgár érdekeket képviselt. Az a lehetőség is fennáll, hogy a magyarok nemrégiben bukkanhattak fel az Al-Dunához közeli térségben. Ide vonhatjuk Kristó Gyula honfoglalás kapcsán tett megjegyzését, miszerint azután egy ideig csak a szomszéd országokba, tehát közelre vezettek kalandozó akciókat a magyarok, s csak később terjesztették ki portyáik hatósugarát.¹⁴

Hasonlóan 838 körüli időpontot sejtethet Sarkel felépítése is. Theophilosz császárhoz a kazárok követséget küldtek, hogy építtesse fel számukra Sarkel várát. A bizánci uralkodó Petronászt bízta meg a feladattal, aki végrehajtotta azt, majd a Krím-félszigeten Kherszón körül katonai–közigazgatási körzetet (themát) szervezett. A Kazária elleni magyar fellépésre ugyan csak Ibn Rusztánál találunk adatot, de okkal tételezhetjük fel, hogy Sarkel felépítése előtt, de valószínűleg utána is egy ideig a magyarok támadhatták a szomszédos Kazáriát.¹⁵ A magyarok dél-orosz steppén való megjelenése némi felbolydulást váltott ki az érintett népeknél. A ruszok követet küldtek Theophilosz császárhoz, úgyszintén a kazárok is. Mindkét követséget nagyjából 838 körüli időre datálhatjuk.¹⁶ Bizánci – kazár – rusz összefogás kezdett kibontakozni a magyarokkal szemben, akik mindössze egy kérészeletű, inkább alkalmi bolgár „szövetséget” tudtak felmutatni. Utóbbival kapcsolatban meg kell említeni, hogy a bolgárokat is hátrányosan érintette a magyarok megjelenése, mert egyrészt sietteték a makedónok távozását, másrészt az Al-Dunától északra-északkeletre kiterjedő bolgár befolyást, fennhatóságot is feltehetően felszámolták. A keletkező hatalmi vákuumot a magyarok a következő években, évtizedekben betölthették, hiszen 870–880 táján már bizonyosan az Al-Dunáig terjedtek ki a magyar törzsek szállásterületei.¹⁷

A következő, konkrét kalandozásra utaló adat 862-ből származik. Az Annales Bertiniani bejegyzésében ezt olvashatjuk: „a népek számára korábban nem ismert ellenségek, akiket magyaroknak (Ungri) hívnak, feldűlják annak (ti. Német Lajos

14 Kristó, 1981. 40–41. o.

15 A kazárok védekezésére a magyarokkal szemben, l. Ibn Ruszta, MEH 88.; HKIF 34.; a Sarkel felépítését kérő kazár követségre l. ÁMTBF 43.; a két tudósítást összekapcsolták és a magyarokhoz kötötték, illetve az is felmerült, hogy Sarkelt a ruszok ellen építették, az elméletekre v. ö. összefoglalóan l. Tóth Sándor László: A magyarok „etelközi honfoglalása”. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 98 (1993) (a továbbiakban: Tóth, 1993) 8–10. o.; l. még uő.: Birodalomak, államok és népek a IX. századi Kelet-Európában. *Életünk*, 1996/6–7. sz. (a továbbiakban: Tóth, 1996) 574. o.

16 A rusz követségre l. pl. Artamonov, M. I.: Isztorija Hazar. Leningrád, 1962. 344. o.; Czeglédy, 1985. 54. o.; Ludwig, D.: Struktur und Gesellschaft des Chazarenreiches im Licht des schriftlichen Quellen. Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades des Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelm-Universität zu Münster, 1982. 259. o.; Toynebee, 1973. 431., 444–445. o.; a kazár követséget és Sarkel felépítését 838-ra tette pl. Ludwig, D.: i. m. 221., 258. o.; Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp., 1986. 475. o.; Fodor István: Kazárok és kabarok. In: Szombathy Viktor–László Gyula (szerk.): *Magyarrá lett keleti népek*. Bp., 1988. 81. o.; Tóth, 1993. 10. o.; Kristó, 1996. 16–17. o.; összefoglalóan a kérdéskörre l. Wozniak, F. E.: Byzantine Policy on the Black Sea, on Russian Steppe in the Late 830's. *Byzantine Studies*, 2 (1975) 56–62. o.

17 V. ö. MEH 88.; HKIF 33. o. (Ibn Ruszta), 36–37. o. (Gardizi); értelmezésére l. pl. Kristó, 1980. 146–148. o.; Tóth, 1994. 74. o.

keleti frank uralkodónak – T. S. L.) az országát.”¹⁸ A történeti kutatás azt mutatta ki, hogy ekkor a magyarok feltehetőleg Német Lajos császár és fia, az Ostmark (a későbbi Ausztria) élén álló, Karlmann viszályába avatkoztak bele az utóbbi oldalán a keleti frank belügyekbe. Vajay Szabolcs feltevése szerint Raszisztzláv morva fejedelem is Karlmann szövetségese volt e harcok során.¹⁹

Az időben következő datálható portyázásra 881-ben került sor. A Salzburgi Évkönyvek folytatása (Continuatio Iuvavensium Maximorum) azt jegyezte fel erről az évről, hogy „A nap elsötétült a harmadik és hatodik óra között. Az első háború a magyarokkal (cum Ungaris) volt Wenia-nál. A második háború a kabarokkal (cum Cowaris) volt Culmite-nél.”²⁰ Érdekes, de a korabeli annalesek logikájába illő, hogy előbb említi a napfogyatkozást (amelyet a kor égi csodaként értelmezett), s csak utána a magyarokkal, illetve a kovárokkal (kabarokkal) folytatott harcokat. A három idézett mondat időrendi, logikai, ok-okozati kapcsolata nem egyértelmű. Vajay Szabolcs vetette fel azt a lehetőséget, hogy időrendi sorrendet tételezzünk fel a tudósításban. Ezek szerint előbb volt a napfogyatkozás és utána történt a magyar kalandozás. Mivel a napfogyatkozás kimutathatóan 881. augusztus 22-re esett, ezért Vajay arra következtetett, hogy a magyarokkal való csatározásra ősszel került sor.²¹ Vajay gondolatmenetét követve és kiegészítve arra gondolhatunk, hogy a magyarokkal való összecsapásra augusztus 22-ét követően, talán még augusztusban vagy szeptemberben kerülhetett sor, s ezt követhette a kabarokkal való harc. Nem tudhatjuk azonban, hogy a három eseményt mennyi idő választotta el egymástól. Azt sem lehet persze kizárni, hogy nem ebben a sorrendben történtek ezek az események.

Fentebb kalandozásnak minősítettük a 881. évi akciót. A Salzburgi Évkönyvek a „bellum” szót használják, amelyet többnyire „háború”-nak fordítanak, itt azonban helytállóbb, ha csatára, összecsapásra gondolunk. Az Évkönyvek nem tesznek említést ugyanakkor a magyarok dúlásairól, fosztogatásairól, amelyeket okkal feltételezhetünk. Az elmondottak alapján *881 késő nyarán, kora őszén két csatát is vívtak a magyarok, illetve a kabarok ellen*, ezek kimeneteléről azonban sajnálatos módon nem értesülünk. Talán feltételezhető, hogy sem a magyarok, sem pedig ellenfeleik nem szenvedtek komoly vereséget, mert ezt az Évkönyvek írója megemlítette volna. Kik ellen harcoltak a magyarok? A történeti kutatás azt tételezte fel, hogy a keleti frankok ellen küzdöttek, „bizonyára nem saját kezdeményezésükből, hanem felkérésre, méghozzá a legnagyobb valószínűséggel Szvatopluk morva fejedelem megbízásából.”²² Hozzá kell ehhez fűznünk, hogy az idézett szöveg e probléma megoldásában nem segít. A „cum Vngaris”, illetve a „cum Cowaris” szerkezet ugyan – ahogy azt Vajay Szabolcs hangsúlyozta – lehet társhatározói jellegű is, de a bajor annalistikában valaki elleni küzdelmet jelöl.²³ A keleti frank uralkodó, Arnulf fő ellensége ekkor e térségben Szvatopluk morva fejedelem volt, így kézenfekvő,

18 A tudósításra l. SRG AB 60. o.; fordítására l. HKIF 184. o.

19 Vajay, 1968. 14. o.; Kristó, 1980. 93. o.; Kristó, 1996. 133. o.; Kristó, 1996⁺. 73–74. o.

20 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores I–XXXII. ed. Bresslau, H. Hannoverae–Lipsiae, 1826–1934. XXX/2. 742. o.; fordítására l. HKIF 209. o.

21 Vajay, 1968. 15. o. 23. jegyzet, 90. o. – Utóbbi helyen szeptembert említi a csata idejeként.

22 L. pl. Vajay, 1968. 16. o.; Kristó, 1980. 149. o.; Kristó, 1981. 37–38. o.; Kristó, 1996. 175. o.; Kristó, 1996⁺. 85. o.

23 Vajay, 1968. 16. o.

hogy ő bérelhette föl a kalandozó magyarokat ellenségei megtámadására.²⁴ Nem zárhatjuk ki természetesen azt a lehetőséget sem, hogy a portyázó magyaroknak semmi köze sem volt Szvatopluk Arnulf elleni küzdelméhez. Ez ellen az a megfontolás szólhat, hogy a magyarok ritkán merészkedtek távoli nyugati portyára anélkül, hogy szövetségeseik ne lett volna a térségben, aki felkérte őket egy akcióra, s akinek támogatására számíthattak. Fontos szempont az is, hogy hol került sor a kalandozókkal való összecsapásokra. Kristó Gyula ennek kapcsán arra mutatott rá, hogy bár „Weniát általában Béccsel szokták azonosítani, de nem teljesen kizárt, hogy egy ma már ismeretlen helyre, esetleg folyóra vonatkozhat. Culmite lehet Kulmberg Béctől nyugatra Melk és Pöchbarn vidékén, vagy Kollmitz Ardeggernél.”²⁵ Az azonosítási nehézségek ellenére az bizonyosnak látszik, hogy mindkettő a mai Ausztriában lelhető fel. Valószínű az is, hogy a magyarokkal és a kabarokkal való csaták nemcsak időben nem estek egybe, hanem térben is jókora távolságra voltak egymástól az összecsapások színhelyei.

A következő kérdés, hogy a 881. évi kalandozás milyen keretek között zajlott; törzsszövetségi vállalkozás volt-e vagy törzsek egymástól független akciója? A történeti kutatás eddig jobbra törzsszövetségi kalandozást tételezett fel.²⁶ Kristó Gyula szerint „az idő- és térbeli egybeesés amellet szól, hogy a magyarok a kabarokkal együtt indítottak nyugati irányú kalandozó hadjáratot, de a kabarok nem tartoztak bele a Hétmagyar törzsszövetség keretébe, s mint annak katonai segédnépe a háború más arcvonalán bocsátkoztak csatába.”²⁷ Fentebb utaltunk idő- és térbeli eltérésekre, így a morva szövetséghez hasonlóan bizonytalannak véljük a kalandozás törzsszövetségi jellegét. Bizonyos az, hogy egyfelől magyarok, másfelől kabarok jelentek meg a mai Ausztria területén és ott csatákat vívtak. Korántsem egyértelmű az, hogy felkérésre jelentek-e meg, a magyarok és a kabarok egyszerre hajtották-e végre akciójukat, s végezetül azt sem tudjuk, hogy az Ungri név alatt egy vagy több törzsből származó csapatok harcoltak-e Bécsnél. Pusztán tehát a kabarok jelenlétét nem tartjuk arra nézve bizonyító erejűnek, hogy összehangolt törzsszövetségi kalandozást folytattak morva felkérésre a magyarok 881 késő nyarán, őszén. Bizonyosnak csak azt tekinthetjük, hogy a hétmagyar törzsszövetség és a kabarok csapatai megjelentek a keleti frank birodalom Ostmark tartományában és külön-külön harcolni kellett ellenük. Szvatopluk bizonyára felhasználta a magyarok jelenlétét, akárcsak közvetve – tehát hogy ellenségeit gyengítette a magyar betörés –, akár pedig közvetlenül, úgy hogy alkalmi szövetséget kötött a váratlanul felbukkanó magyarokkal. Mivel az Ostmark térségében két, látszólag vagy valószínűleg is külön utakon járó sereg működött, számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy nem egyszerűen akcióról van szó, hanem két önálló kalandozó sereg portyájáról.

Még egy feltevést kell itt még említenünk, amely már korábban is felbukkant a történeti irodalomban. Lehetséges, hogy Metod, a morvák püspöke nem konstantinápolyi útja során, az Al-Dunánál 882-ben találkozott egy magyar „fejedelemmel”,

24 L. 22. jegyzet; v. ö. még Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986 (a továbbiakban: Kristó, 1986). 8. o.

25 V. ö. Vajay, 1968. 16. o.; Kristó, 1980. 149. o.; HKIF 209. o. 657. jegyzet; az idézetre l. Kristó, 1996. 85. o.

26 Györffy, 1977. 143. o.; uő., Műt. 1/1. 587. o.; Kristó, 1980. 149., 350. o.; Kristó, 1981. 44. o.; Czeglédy, 1985. 55. o.

27 Kristó, 1980. 149. o.; Kristó, 1996. 150. o.

ahogy azt a történeti kutatásban jelenleg uralkodó álláspont feltételezi.²⁸ Nézetünk szerint valószínűbb ennél, hogy nem Metód haladt az etelközi magyar szállásterületek al-dunai határai felé, hanem a kalandozó magyar, vagy kabar csapatok érkeztek el a morvák püspökének lakhelyéhez.²⁹ A Metód-legenda is egy ilyen hipotézist enged megkockáztatni, hiszen azt állítja, hogy „a magyar király, elérkezvén a Duna mentére, látni akarta” Metódot. Eszerint tehát a magyar „király”, vezér jött a Duna vidékére, s nem Metód. A magyar uralkodóval való találkozást ugyan a Metód-legenda XIII. fejezetében szereplő konstantinápolyi utazáshoz szokták kapcsolni, de maga a legenda nem enged meg egy ilyen következtetést. A konstantinápolyi út után a Szentírás ószlávra való lefordítását említi a legenda, és csak utána a magyar „királlyal” való beszélgetést.³⁰ H. Tóth Imre 884 őszére tette a nevezetes eseményt, de ő is úgy vélekedett, hogy a találkozóra a Duna középső folyása mentén került sor, s arra a magyar fejedelem jött el, nem pedig Metód.³¹ Újabbán Kristó Gyula is feltételesen elfogadta a 884-es időpontot, s Pozsony környékére helyezte a találkozót. Érvül azt hozta fel egy 881-től független 884. évi kelet–ausztriai vagy pannóniai magyar kalandozás mellett, hogy 884-ben Szvatopluk betört Pannóniába, így a magyarok szövetségesként avatkozhattak be ebben az évben is a frank–morva viszályba.³² Másokhoz hasonlóan úgy véljük, hogy a 881-es kalandozás vehető e szempontból is gyanúba, egy 884-es akció ugyan nem kizárt, de a Metód-legenda alapján nem bizonyítható. A kétesnek tekinthető, de nem kizárható morva szövetség mellett is jó érv lehet, hogy a magyar „fejedelem” Metódot szívesen látta. A morva püspök „meghívása” lehet a már említett vagy esetleg a megkötendő magyar–morva alkalmi szövetség jele is.³³

881 után csak 11 évvel később találkozunk a következő datálható kalandozással. A 892-es évnél az Annales Fuldenses azt jegyezte föl, hogy Arnulf király elhatározta, hadat indít Szvatopluk, a morvák fejedelme ellen. „A király tehát maga mellé véve a frankokat, bajorokat és alemannokat, július havában Morvaországba ment, és itt, miután a magyarok (Ungri) is hozzá csatlakoztak a hadjáratra, azt forgatta a fejében, hogy ekkora sokasággal négy hét alatt felperzseli, elpusztítja ezt a vidéket.”³⁴ A XVI. századi humanista történétíró, Aventinus jóval korábbi források alapján birodalmi tanácskozásról számolt be, amelyen a meg nem jelent Szvatoplukot ellenségé nyilvánították. Aventinus szerint a tanácskozáson megjelentek „az európai Szarmataföld meg nem határozható vidékein kóborló magyarok királyának, Kuszalnak a követei, akik felajánlották minden haderejüket Suatebog (Szvatopluk – T. S. L.) ellen, ha megkapják, mintegy hadi zsold fejében azt a földet, amelyet fegyverükkel

28 A Metód-legenda adatára l. MEH 128. o.; *Király*, 1974. 1–2. o.; l. HKIF 161. o.; 882-re l. pl. *Király*, 1974. 1–2. o.; *Kristó*, 1980. 149–150. o.; 881-re l. *Deér*, 1928. 13. o. 20. jegyzet; *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Bp., 1953. 38. o.; *Czeglédy*, 1985. 55. o.; *Kristó*, 1993. 73. o.

29 Metód utaztatására a magyar szállásterület felé, l. *Király*, 1974. 10–11. o.; *Kristó*, 1980. 150. o.; a magyar csapatok jöttek Metód lakhelye közelébe, l. *H. Tóth Imre*: Konstantin-Cyryll és Metód élete és működése. Bp., 1981 (a továbbiakban: *H. Tóth*, 1981). 176. o.; l. még *Czeglédy*, 1955. 55. o.; HKIF 161. o. 489. jegyzet.

30 V. ö. MEH 128. o.; *Király*, 1974. 1–2. o.; HKIF 161. o.

31 *H. Tóth*, 1981. 177. o.

32 *Kristó*, 1996⁴. 86–87. o.

33 Metód szerepére a szerinte már 880-ban megkötött morva–magyar szövetségben l. *Vajay*, 1968. 16. o. 25. jegyzet, 90. o.

34 *Scriptores rerum Germanicarum ad usum scholarum*. Annales Fuldenses. (Rec. *Kurze*, F.) Hannoverae, 1891 (a továbbiakban: SRG AF). 121–122. o.; MEH 210. o.; HKIF 188–189. o.

elfoglalnak.” Arnulf „beleegyezett kérésükbe, s elhatározta, hogy a morvákat három oldalról támadják meg a seregek. Kuszalnak és az ő magyar népének a számára Dáciát jelölte ki, Vratislavnak (a lengyel uralkodó – T. S. L.) pedig megparancsolta, hogy venédjeivel támadja hátba az ellenséget. Arnulf a frankokkal, svábokkal és bajorokkal egyenesen rájuk tör: egy teljes hónapon keresztül, vagyis egész július havában keresztül-kasul száguldozik egész Morvaországban, mindenütt gyűjtogat, gyilkol, rabol és mindent gyászba borít... Kuszal és a magyarok még sokkal dühösebben kegyetlenkednek; fellelként elárasztják mindkét Dáciát a Tiszán innen és túl, amerre csak a Garam folyótól, a Svév hegytől és a Duna folyamtól a Fekete-tengerig ez kiterjed.”³⁵ A két forrás összevető elemzéséből kitűnik, hogy a kalandozás időpontját, körülményeit, lefolyását az előzőeknél jobban ismerjük.³⁶ 892 nyarán, pontosabban júliusban került sor a keleti frank – morva háborúra, amelybe Arnulf oldalán a magyarok is bekapcsolódtak. A háború helyszíne Morvaország a Fuldai Évkönyvekben, viszont Aventinus szerint a Kuszál vezette magyarok a Dunától keletre levő térségben portyáztak, pusztítottak. A két tudósítást e vonatkozásban nehéz egyeztetni, bár Konsztantinosz X. század közepi Turkia leírása alapján nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a Kárpát-medence keleti fele, vagy legalábbis egy része morva fennhatóság alatt állhatott.³⁷ Ennek ellenére okkal tehető fel, hogy a magyar portyázás elsősorban a Dunától északra levő morva területek ellen irányult. Meglehetősen érdekes Arnulf és a magyarok „szövetségének” kérdése. A Fuldai Évkönyvekből kitűnően nem Arnulf bérelte fel a magyarokat, hanem azok csatlakoztak hozzá. Aventinusnál Kuszál követei ajánlják fel segítségüket. Mindkét forrás tehát a magyarokat tünteti fel az alkalmi szövetség *kezdeményezőinek*. Ezért úgy gondoljuk, hogy a térségben kalandozó magyarok „választottak” szövetségést, nem pedig őket bérelték fel.³⁸

A következő ismert kalandozás a 894-es évekhez köthető. A Fuldai Annalesben ezt olvashatjuk: „Ebben az időben az avarok, akiket magyaroknak (ungri) neveznek, a Dunán túl kóborolva sok borzalmas dolgot vittek végbe. Mert a férfiakat és az öreg nőket legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére mint a barmokat magukkal hurcolva egész Pannónia lakosságát mind egy szálíg kiirtották.”³⁹ E látszólag tömör és világos tudósítás értelmezése korántsem egyszerű, ezért több feltevés született a történeti irodalomban. Konszenzus mutatkozott abban a kérdésben, hogy miért indítottak 894-ben kalandozó akciót a magyarok. Az Anonymus és a Krónika leírására (v. ö. fehér ló monda)⁴⁰ épülő feltevés szerint szövetségkötést feltételezhe-

35 Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Bp. (1937–1938) (a továbbiakban: *Catalogus*). I. 343. o.; MEH 263. o.; HKIF 268–269. o.

36 A 892-es hadjárat elemzésére l. pl. *Marczali H.*, MNT I. 111. o.; *Vajay*, 1968. 22. o.; *Kristó*, 1980. 151–152. o.; *Kristó*, 1996. 175–177. o.; *Kristó*, 1996². 100–103. o.; *Györffy*, Mtört. I/1. 587. o.

37 Konsztantinosz Turkia-leírására l. ÁMTBF 48. o.; elemzésére l. *Tóth Sándor László*: A konstantinosi „Turkia” értelmezéséhez. *Magyar Nyelv*, 1996/1. sz. 54–63. o.; a bizánci császár a DAI több passzusában a morvákat nevezte meg a magyarok kizárólagos ellenfeleiként (8, 38, 40, 41. caputokban), l. ÁMTBF 37, 45, 48, 50.; a Kárpát-medence déli részén levő ún. Nagy Morávia elméletre l. pl. *Boba, I.*: Moravia's History Reconsidered. The Haque, 1971.; magyarul is megjelent, l. *Boba Imre*: Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére. (Ford. *Petrovics István*.) Bp. 1996.

38 Felbérelésre l. *Kristó*, 1980. 156. o.; a szövetség kezdeményezőinek a frankokat tünteti fel *Vajay*, 1968. 22. o.

39 SRG AF 125–126. o.; MEH 211. o.; HKIF 189–190. o.

40 A fehér ló mondára l. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. (Ed.: *E. Szepietery*) Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 54., 57., 287., 289. o.; MEH 130., 132., 147–148., 149–150. o.; legújabb elemzésére l. *Szegyő László*: *Equus fabulosus*. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. (Szerk.: *Máder Béla*) Szeged, 1989. 31–46. o.

tünk Svatopluk, illetve a morvák és a magyarok között.⁴¹ Eltérés mutatkozik a fel-fogások között a kalandozás helyszínét, lefolyását illetően. Györffy György szerint egy Árpád-házi herceg vezette kabarok vettek részt a morvák szövetségeseiként a hadjáratban, amelynek során Pannoniát dúlták föl, majd értesülve Svatopluk haláláról, nem mentek vissza Etelközbe, hanem a Felső-Tiszavidékre vonultak és ott várták be a legkésőbb a következő év elején benyomuló Árpád honfoglaló seregét. E koncepcióban a 894-es pannóniai kalandozás egy előre nem látható esemény – a szövetséges morva fejedelem halála – következtében „előhonfoglalássá” válik. A Györffy-féle hipotézist több kutató is elfogadta.⁴² Újabbán Kristó Gyula az elmélet kapcsán utalt arra, hogy „a 894. évi pannóniai kalandozásban részt vevő seregek nyilván a honfoglalás célzatával hadakoztak, hiszen amikor – a nem igazolható feltevés szerint – a Felső-Tiszavidékre vonultak vissza, tudták, hogy rövidesen követnie kell ezt Árpád „diadalmas honfoglalásának.”⁴³ Kristó szerint a Kárpát-medence meghódításának kezdete nem 894, hanem 892, amikor szerinte a katonai segédnépek egy része betelepedett a kalandozást követően vagy legalábbis fennhathatósága alá vonta a Kárpát-medence keleti felét. E koncepció gyengéje, hogy a nem kortárs, XVI. századi humanista történétíróra, Aventinusra alapozódik, hiszen csak ő írt arról, hogy Kuszál földet kért Arnulftól a támogatás fejében.⁴⁴ Újabbán Kristó azt hangsúlyozta, hogy „maga a honfoglalás, a terület birtokba vétele nem 892-ben kezdődött”, bár fenntartotta azt a feltevését, hogy 892–893-ban a magyarok katonai értelemben uralmuk alá vonták a Kárpát-medence Garam–Duna vonalától keletre eső részét.⁴⁵ Eltérő nézetet hangoztatott Kristó Gyula a 894. évi kalandozást illetően is. Szerinte is Svatoplukkal szövetkeztek a magyarok 892–894 között, tehát szövetségest cseréltek. Úgy vélekedett, hogy az annales „Dunán túl” (ultra Danubium) kitétele „Fuldából nézve csakis a Dunától keletre (esetleg északra) fekvő kárpát-medencei terület lehetett.”⁴⁶ Ez a logikusnak tűnő értelmezés azonban ellentétben áll a Fuldai Évkönyveknek azzal az állításával, hogy a magyarok Pannoniát pusztították. Ezért vele ellentétben úgy véljük, hogy az annales a mai dunántúli régióra utalhat. Hogyan rekonstruálhatjuk a 894. évi kalandozást? Az Annales Fuldenses a 894-es évnél először Svatopluk haláláról emlékezik meg, majd közli a magyar portyázó akcióra vonatkozó idézett tudósítást, végezetül megemlíti, hogy a frankok és a morvák ősszel békét kötöttek. Ha a 881-es évhez hasonlóan – bár némi fenntartással – elfogadjuk ezt időbeli sorrendnek is, érdekes következtetéseket tehetünk. Lehetséges ugyan, hogy Svatopluk még életében szövetséget kötött a magyarokkal, de erre a Fuldai Évkönyv egyáltalán nem utalt, holott a 892-es eseményeknél kifejezetten említette a magyarok csatlakozását Arnulfhoz. Aventinus sem tudósított

41 Zlatarski, V. N.: Isztorija na balgarszkata drzsava prez srednite vekove. Szófia, 1927. (a továbbiakban: Zlatarski, 1927) 1/2. 291–292. o.; Györffy, 1977. 128. o.; Kristó, 1980. 154–155. o.; 893-ra tette a magyarok és Svatopluk szövetségét, 894-ben Bánhida melletti magyar győzelemről emlékezett meg Vajay, 1968. 22. o.

42 Györffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 1973/7. sz. (a továbbiakban: Györffy, 1973) 9. o.; Györffy, 1977. 129. o.; Dienes, 1972. 6. o.; Fodor István: Verecke híres útján. Bp., 1975. (a továbbiakban: Fodor, 1975) 233. o.; a Felső-Tisza vidékre, vagy Etelközbe való visszatérést egyaránt lehetségesnek tartotta Róna-Tas András: Krónikák, évkönyvek, szájhagyomány. A 894–902. év eseményei. História, 1996/2. sz. 23. o.

43 Kristó, 1980. 170. o.; Györffy, elméletének bírálatára l. még Tóth Sándor László: A honfoglalás. In: Kristó-Makk, 1996. 47. o.

44 Kristó, 1980. 157–158., 166. o.; v. ö. MEH 263. o.; HKIF 268–269. o.

45 Kristó, 1996¹. 103, 107. o.

46 Kristó, 1980. 157. o.

a morvák és a magyarok szövetkezéséről, Pannónia pusztításáról is csak későbbi esemény kapcsán emlékezett meg. Így az is elképzelhető, hogy a krónikás hagyomány tévesen kötötte Svatopluk nevét a szövetségi rítus elemeit őrző fehérlómondához. Az a tény, hogy Svatopluk halála után indult a pusztító magyar támadás a keleti frank hűbéres terület, Pannónia ellen, ezt a lehetőséget is megengedi. Az bizonyos, hogy a frankokat megijesztette 892-es szövetségesük fellépése, ezért kötöttek sietve békét a morvakkal, akiket szintén megrémíthetett a magyar pusztítás mértéke. A szemben álló felek ideiglenes megbékéléséhez bizonyára hozzájárulhattott a magyar kalandozás „sikere” is. Lehetséges az is, hogy a frankok a morvakkal kötött békével próbálták leszerelni azok potenciális vagy valóságos szövetségeseit, a magyarokat. Mivel a frank–morva békét 894 őszén kötötték, a magyar kalandozást Pannónia ellen 894 nyarára (esetleg kora őszére) tehetjük.

Svatopluk halála után fiai egy ideig békében éltek, és nem tört ki közöttük belháború, amely ürügyet, lehetőséget adott volna a morvák ellenfeleinek beavatkozásra. Arnulf császár a feldúlt Pannóniát hűbéresére, Brazlavra bízta. A 892-ben kiépített frank–bolgár szövetség is felbomlott, amely morvaellenes volt. Egyrészt a bolgár fejedelmet, Vladimirt 893-ban Simeon váltotta fel, s Arnulf ellenfele, Svatopluk is elhalálozott. Másrészt a frankok is békét kötöttek a morvakkal 894 őszén, így a magyarok átmenetileg potenciális szövetséges nélkül maradtak.⁴⁷

Az utolsó datálható magyar kalandozás a honfoglalás előtt Bulgária ellen folyt. Ennek, a honfoglalás szempontjából is fontos, ahhoz közeli eseménynek a lefolyása, körülményei ismertek a legjobban. A bizánci–bolgár ellentétek háborúvá szélesedtek. Ennek fő okát Georgius Monachus Continuatus alapján a történeti kutatás a bolgár szempontból hátrányos bizánci vámpolitikában kereste. Mivel VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) – apósa is érdekelt lévén néhány korrupt kereskedő nyereszkedésében – nem tett semmit a jogos bolgár panaszok orvoslására, Simeon bolgár uralkodó háborút indított.⁴⁸ Újabbán Kristó Gyula a Fuldai Évkönyvek megjegyzése alapján a „magyar kérdésnek” is szerepet juttatott a bolgár–bizánci viszony megromlásában.⁴⁹ Az annales szerint „a görögök ... békét kötöttek az avarokkal, akiket magyaroknak (Ungri) neveznek; ezt a velük szövetséges bolgárok rossz néven vették és ellenséges haddal felkeltek ellenük (ti. a görögök vagy bizánciak ellen – T. S. L.)”. Nem világos azonban az, hogy miért került sor békekötésre a bizánciak és a magyarok között, hiszen nem tudunk háborúskodásról ezekben az években a két fél között.⁵⁰ Súrlódási felületet egyébként is csak a bizánci kézen levő krími területek és Etelköz közelsége kínálhatott volna. Így véleményünk szerint nem annyira békére, mint inkább szövetségre (szerződésre) kell gondolnunk. Lehetséges, hogy Bölcs Leó kezdeményezett egy olyan „északi” politikát, amelynek fő jellemzője az lehetett, hogy a magyarokat igyekezett Bizánc szolgálatába állítani. Előfutára lett így utódainak, elsősorban fiának, VII. Konsztantinosznak, aki a magyarok helyébe nyomult besenyőkkel szemben alkalmazta e politika „továbbfejlesztett” változatát.

47 V. ö. SRG AF 129–130. o.; MEH 211. o.; a diplomáciai–külpolitikai háttérre l. még *Vajay*, 1968. 21–22. o.

48 MEH 106. o.; ÁMTBF 58–59., 62. o.; a szakirodalomban l. pl. *Marczali H.*, MNT I. 112. o.; *Zlatarski*, 1927. 1/2. 283–287. o.; *Györffy*, 1977. 128. o.

49 *Kristó*, 1980. 174. o.; *Kristó*, 1996. 182. o.; *Kristó*, 1996^a. 112. o.

50 SRG AF 129. o.; MEH 211. o.; HKIF 190. o.; háborút feltételezett a bizánciak és magyarok között *Kristó*, 1996. 182. o.

Érdemes ezzel kapcsolatban arra utalni, hogy Konsztantinosz a De Administrando Imperio címen ismert munkájában részletesen kitért a besenyőkkel szembeni viselkedésre, politikára. Ezek bizonyítják, hogy a X. század közepén Bizánc a besenyőkkel évi ajándékon (adón) megvásárolt békét és szövetséges kapcsolatot tartott. A bizánci uralkodó e békével egyrészt krími tartományát biztosította, másrészt északi ellenségei (oroszok, magyarok, bolgárok) ellen támaszt nyert a rettegett portyázó népben.⁵¹ Kérdés, hogy azonosíthatjuk-e a konsztantinoszi besenyő–bizánci, illetve a Bölcs Leó korabeli magyar–bizánci kapcsolatrendszerét, illetőleg feltételezhetjük-e, hogy a X. század közepi besenyő–bolgár viszony többé-kevésbé visszatükrözi a 890-es évek magyar–bolgár kapcsolatait. Úgy véljük, hogy fő elemeiben, alapjában véve alkalmazhatjuk az analógiát. Gardizi szerint „amikor a magyarok a folyó (Duna –T. S. L.) partján vannak, ezeket a n.nd.r.-okat (bolgárokat – T. S. L.) látják.”⁵² A bolgárokhoz való közelségre utal már a 838-ra tett al-dunai kalandozás is, s a 895. évi bolgáriai akció is. Konsztantinosztól tudjuk, hogy a magyarok helyére költözött besenyők Jazikapan törzse fél napi útra volt Bulgáriától, ami megfelelhet a magyarokat, illetve egyik törzsüket a bolgároktól elválasztó távolságnak.⁵³ Ennél is lényegesebb, hogy Gardizi szerint a nándorok „többen vannak, mint a magyarok, de gyengébbek náluk.”⁵⁴ Ez a megállapítás burkoltan azt sejteti, hogy a magyarok nagyobb katonai erőt képviseltek, mint az egyébként nagyobb létszámú bolgárok, s ez feltehetően összecsapásokból derülhetett ki. Bár az Al-Dunán való átkelés korántsem lehetett egyszerű, ahogy azt éppen e kalandozás is mutatja, a besenyőkhöz hasonlóan a magyarok is megbirkózhattak ezzel, s fosztogathatták a bolgárokat, mégha ezeket az akciókat a fejletlen bolgár írásbeliség nem is jegyezte fel. Így érthetővé válik, hogy a magyarokkal való bizánci szövetségkötés valóban bolgár támadást válthatott ki. Kérdés persze az, hogy mi történt előbb: a bolgár támadás a Georgius Monachus Continuatus által említett gazdasági sérelem miatt, vagy pedig a bizánci–magyar szövetségkötés megelőzte a bolgár fellépést (Fuldai Évkönyvek). Nézetünk szerint valószínűbb, hogy a háború kiindulópontja a bolgár kereskedők sérelmes megkülönböztetése volt.

A háború kezdeti szakaszában Simeon megverte az ellene küldött bizánci hadvezért, Kritinisz Makedóniában. A csatában a bizánci fővezér és számos előkelőség is elesett. A bizánci had főerejét Bölcs Leó testőrsége alkotta. A bizánci történetíró szerint Simeon fejedelem az elfogott testőrök orrát levágatta és így küldte őket vissza Konstantinápolyba.⁵⁵ A Fuldai Évkönyvek tömören csak arról tudósítanak, hogy a bizánciakkal „szövetséges bolgárok ellenséges haddal felkeltek ellenük, s a konstantinápolyi kapuig terjedő egész területet pusztítva, üldözőbe veszik őket.”⁵⁶ Bölcs Leó Taktika című művében azt említette meg, hogy a „bolgárok megszegték a békeszerződést és Thrákia vidékeit lerohanták.”⁵⁷ Az idézett forrásokból kitűnik, hogy a bizánciak és a bolgárok között békeszerződés (v. ö. Annales Fuldenses szövetsége)

51 V. ö. pl. *Moravcsik Gyula*: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp., 1950 (a továbbiakban: DAD). 50–53., 56–57., 64–65. o. stb.; a besenyőkkel szembeni bizánci politikára l. még *Toynebee*, 1973. 458. o.

52 MEH 88. o.; HKIF 37. o.

53 DAI 168–169. o.

54 L. 52. jegyzet.

55 MEH 106. o.; ÁMTBF 59., 62–63. o.; HKIF 146–147. o.; v. ö. még *Zlatarski*, 1927. 1/2. 288–289. o.

56 L. az 50. jegyzetet!

57 MEH 109. o.; ÁMTBF 17. o.; HKIF 103. o.

volt érvényben. A bizánci felfogás szerint a bolgárok szegték meg a békét, míg a bolgár álláspont (a Fuldai Évkönyvek tükrözik ezt a frank–bolgár szövetség miatt) szerint a bizánci fél hibáztatható, mivel a magyarokhoz közeledett. A bizánci–bolgár háború első szakasza egyértelmű bolgár sikereket hozott.

A vereség ellenére Bölcs Leó nem akart békét kötni Simeonnal. Elküldte a bolgár uralkodóhoz Konsztantinákiszt tárgyalni, de közben előkészületeket tett az ellentámadásra. A bolgár fejedelem ezt megtudva börtönbe vetette a követet. A bizánci ellenakció egyszerre indult szárazföldön és vízen. Egy újonnan állított, tartományi csapatokból álló sereget vezetett Fókasz Nikiforosz patrícus. Fókasz hada Bulgáriáig – azaz valószínűleg a bizánci–bolgár határig – nyomult. E szárazföldi hadra feltehetően diverziós feladat hárult, hiszen a bizánci főerők – ahogy Bölcs Leó is megjegyzi – a szaracének (arabok) ellen harcoltak Kisázsziában. Az ellenakció másik részét Efsztáthiosz (Eustathios) tengernagy irányította, aki a tengeren keresztül a hajóhaddal a Dunáig nyomult.⁵⁸ Efsztáthioszra várt az a feladat, hogy az időközben megnyert magyarokat átszállítsa a Dunán a bolgárok hátába. Nikiforosz Fókasz és Efsztáthiosz összehangolt „akcióját” megelőzte a magyarokkal való szövetségkötés. Georgius Monachus Continuatus szerint a bizánci császár haragra gerjedt, amikor megcsonkított kazár testőreit megpillantotta, s elküldte a „Szklirosznak nevezett Nikitaszt hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékot a türköknek, és Simeon ellen harcra készítse őket. Ez elmenvén és találkozáskor ezek fejeivel, Árpáddal és Kuszánnal, miután megállapodtak egymással a támadást illetően, kezeseket kapván, visszajött a császárhoz.”⁵⁹ Az idézett tudósítás párhuzamát találjuk a DAI 8. fejezetében, amelyben Konsztantinosz beszámol arról, hogyan lehet szövetséget kötni a magyarok helyére került besenyőkkel. Eszerint a bizánci megbízottat csapatszállító hajókkal ahhoz a besenyő néphez küldik, amely Bulgária táján, „a Dnyeper, Dnyeszter és a többi ott lévő folyó vidékén lakik.” A bizánci császár szerint a megbízott „anélkül, hogy Cherszónba menne, rövidesen és gyorsan (kiemelés tőlem – T. S. L.) megtalálhatja itt ezeket a besenyőket, akiket fellelvén, a császári megbízott embere útján üzen nekik, maga pedig a csapatszállító hajókon marad, őrizve a csapatszállító hajókon a magával hozott császári ajándékokat. És azok lemennek hozzá, és amint leértek, a császári megbízott túszoval adja nekik embereit, és maga is vesz ezektől a besenyőktől más túszoikat, azokat ott tartja a csapatszállító hajókon, s akkor egyezséget köt velük; és amikor a besenyők az ő törvényeik szerint leteszik az esküt a császári megbízott kezébe, átadja nekik a császári ajándékokat, és barátokul fogad közülük, amennyit jónak lát, és visszatér.”⁶⁰ A két leírás számos közös elemet tartalmaz: „megbízott”, „hadihajók”, „ajándékok”, „kezesek” („túszo”). Ezek alapján joggal tételezhetjük föl, hogy a bizánci diplomácia ugyanúgy bérelte fel a magyarokat a Simeon elleni hadjáratra, mint ahogy azt a besenyőkkel tette a X. században.

A bolgár–bizánci háború második szakaszában a bolgárokat észak felől a magyarok támadták bizánci segítséggel, dél felől pedig a bizánci tartományi csapatok harcoltak velük. Az első fontos hadműveletet a Dunán való átkelés jelentette. A DAI 40.

58 MEH 106. o.; ÁMTBF 59–60., 63. o.; HKIF 147–148. o.

59 Uo.; I. még Marquart, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. (a továbbiakban: Marquart, 1903) 521–526. o.; Zlatarski, 1927. 1/2. 291, 293. o.

60 MEH 116. o.; DAI 56–57. o.; v. ö. még Pálóczi Horváth András: Besenyők, úzok, kunok. In: László Gyula-Szombathy Viktor (szerk.): Magyarará lett keleti népek. Bp., 1988. 111. o.

fejezete erről csak annyit közöl, hogy Leó császár „hívására átkeltek a Dunán.” Egy másik fejezetben (51. c.) viszont Konsztantinosz részletesen tárgyalja ezt az eseményt. Eszerint Efsztháthiosz tengernagy szállította át a türköket. Simeon, amikor megtudta, hogy a hajóhad a folyóhoz érkezett, és hogy a türköket a hajóhad készül átszállítani ellene, vesszőfonadékokat, azaz igen erős és szívós fonott sövényeket készíttetett, hogy a türkök ne tudjanak átkelni, s ezzel a fortélyal eleinte meg is akadályozták a türkök átkelését. „Efsztháthiosz első kormányosa, Varkalász és két másik tengerész kiugrott a csapatszállító hajóból, átvágta a vesszőfonadékokat.”⁶¹ Bölcs Leó is megemlíti, hogy a hajóhad „segítséget nyújtván, átszállította a türköket az Isztroszon.”⁶² Georgius Monachus Continuatus nem említi az átszállítást, hanem a türkök átkeléséről emlékezik meg. A Fuldai Évkönyvek úgy tudósítanak, hogy a bolgár pusztítás megbosszulására „a görögök az avarok elé küldik nagy ravaszul a hajóikat és átszállítják őket a Dunán, a bolgárok országába.”⁶³ Forrásaink alapján bizonyosan állíthatjuk azt, hogy a Nikétasz Szklírosszal kötött egyezség azt tartalmazhatta, hogy a magyarok az ajándék fejében vállalják Bulgária megtámadását, pusztítását, a bizánciak pedig a magyarok seregének átszállítását és a magyarok által ejtendő bolgár foglyok átvételét, megvásárlását. Valószínű, hogy Efsztháthiosz szállította a bizánci megbízottat a Duna folyóhoz, s így a gyorsan megkötött egyezmény után a bizánci hadiflotta meg is kezdte a magyarok átszállítását, amelyet a bolgárok sikertelenül próbáltak akadályozni.

A magyar–bolgár harcok kezdetben sikeresen folytak. Georgius Monachus Continuatus szerint „mialatt Simeon Fókasz seregével volt elfoglalva, egész Bulgáriát leigázták (ti. a magyarok – T. S. L). Megtudván ezt Simeon, a türkök ellen indul. Azok pedig átkelnek a túlsó partra, megütköznek a bolgárokkal, és Simeon megfutamodik, úgy hogy alig tud épségben Disztrába eljutni. A türkök azt kérték a császártól, hogy küldjön ki és váltsa ki a bolgár foglyokat, amit a császár meg is tett, elküldve a fővárosbelieket, hogy váltsák ki azokat.”⁶⁴ A bizánci tudósítás világos képet ad a történekről, mindössze az a zavaró, hogy úgy tünteti fel, mintha a magyarok kétszer kelték volna át a Dunán. Konsztantinosz a DAI 40. fejezetében azt írja erről, hogy a magyarok „megtámadván Simeont, teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre.”⁶⁵ Az orosz őskronika úgy foglalja össze az eseményeket, hogy „a magyarok pedig érkezvén, pusztították az egész bolgár földet. Simeon azonban a magyarok ellen fordult, de a magyarok ellene indultak és megverték a bolgárokat, Simeon alig menekült meg Sziliztriában.”⁶⁶ Bölcs Leó csak annyit ír a háborúról, hogy a magyarok „három csatában tönkreverték a bolgároknak a keresztények ellen gonoszul fegyvert fogó seregét.”⁶⁷ A Fuldai Évkönyvekben a következőket olvashatjuk: „miután átszállították őket, erős sereggel megtámadták a bolgárok népét, s egy

61 MEH 120–121. o.; ÁMTBF 250–252. o.; HKIF 135–136. o.; *Karlin-Hayter, P.* (Studies in Political History, Sources and Controversies. London, 1981. 27. o.) szerint Efsztháthiosz harcolt is a magyarokkal együtt.

62 V. ö. a 57. jegyzettel!

63 SRG AF 129. o.; MEH 211. o.; HKIF 190. o.

64 MEH 107. o.; ÁMTBF 59–60., 63. o.; HKIF 148. o.; v. ö. még *Zlatarski*, 1927. 1/2. 297–301. o.; *Kristó*, 1980. 178–179. o.

65 MEH 120. o.; DAI 174–175. o.; ÁMTBF 47. o.; HKIF 128. o.

66 MEH 127. o.; HKIF 175–176. o.

67 V. ö. az 57. jegyzettel!

részüket a halálba küldték. Amikor ezt a (görög) hadjáratba bevetett bolgárok meghallották, teljes sietséggel visszatértek, hogy hazájukat az ellenségtől megszabadítsák. Nyomban megütköznek velük, de vereséget szenvednek. Másodszor is megpróbálják hasonló módon megszerezni a győzelmet, de másodszor is nélkülözniük kellett azt.”⁶⁸

A magyar–bolgár háború újabb rekonstrukciói közül kettőt idéznénk. Györffy György szerint „miközben Nikiforosz Fókasz görög hadvezér délről támadta Bolgárországot, Levente serege sikeresen szállt partra északon, több ütközetben megverte a bolgárokat, úgy hogy maga Simeon cár is alig tudott Disztra (Szilisztria) várában menedéket találni. A kalandozó sereg Preszláv és Madara körül sok foglyot zsákmányolva indult haza. Az Al-Dunánál várakozó görög hajók útján olyan üzenetet küldtek Leó császárnak, hogy váltsa ki a bolgár foglyokat. A császár erre a fővárosból megbízottakat indított Etelközbe, és teljesítette kérésüket.”⁶⁹ Kristó Gyula értelmezése szerint „a Fókasszal harcoló Simeon a magyarok átkelésének és a magyarok dülésának következtében visszafordult a déli frontról, és északra, a magyarok ellen sietett.” Utal arra, hogy az összecsapások számát s győztesét illetően nem egyeznek a források; Bölcs Leó csak a három magyar győzelmet említi, míg a Fuldai Évkönyvek két sikeres magyar ütközetről és egy döntő vereségről emlékeznek meg. A helyszínt illetően is ellentmondások mutatkoznak szerinte a forrásokban. Végkövetkeztetése szerint a magyarok „legalább két csatát nyertek bolgár területen Simeon ellenében, az egyiket a Duna mellékén, Szilisztra táján a másikat pedig bent az országban, Preszláv és Madara vidékén.” Ha pedig csatának, katonai sikernek tekintjük azt, hogy a magyarok át tudtak kelni a Duna jobb partjára, igaza lehet Bölcs Leónak, hogy a „magyarok három csatában tönkrevették” a bolgár sereget. Kristó szerint ezután a magyarok kiváltatták foglyaikat s kivonultak Bulgária területéről, azaz visszatértek a Duna bal partjára.⁷⁰

Nézetünk szerint a bolgár–magyar összecsapások számát és helyeit illetőleg csak bizonytalan feltevéseket tehetünk. Georgius Monachus Continuatus, Konsztantinosz és az orosz őskronika csak egy bolgár vereségről tudósít, de az első és a harmadik forrás szerint Szilisztrába (Disztra), a második szerint pedig Mundraga várába szorult be Simeon. Az Annales Fuldenses előbb arról ír, hogy a magyarok pusztítást vittek végbe a bolgár nép között, s csak ezután került sor arra, hogy a bizánciak elleni hadjáratból visszatérő bolgárokat két ütközetben megverjék. Az események egyik kortárs kulcsfigurája, Bölcs Leó pedig egyenesen három győztes magyar csatáról tudott, bár ezek helyét a Fuldai Évkönyvekhez hasonlóan nem nevezte meg. Mindkét idézett kutató szerint előbb történt Simeon menekülése Szilisztrába, s utána a magyarok benyomulása Bulgária belsejébe, a preszlav-madara akció és ezután – kiváltatva foglyaikat szövetségeseikkel – elhagyták Bulgáriát. Úgy véljük, hogy az események másfajta rekonstrukciója is lehetséges. Mivel Simeon serege a magyarok átkelése idején Makedóniában hadakozott Nikiforosz Fókasszal; valószínűtlen, hogy olyan gyorsan vissza tudott volna érni, hogy a magyarokat még az Al-Duna közelében, Szilisztra táján találhatta volna. Okkal tehető fel, hogy a magyarok átkelésük után szinte akadály nélkül nyomulhattak előre. Ezt a dülést érzékelteti az Annales

68 SRG AF 129–130. o.; MEH 211–212. o.; HKIF 190–191. o.

69 L. Györffy, 1977. 128. o.; *uő.*: MEH 33. o.; *uő.*, Műt. I/1. 589. o.

70 Kristó, 1980. 176–181. o.; Kristó, 1986. 8. o.; Kristó, 1996. 185. o.

Fuldenses, valamint az orosz őskronika is. Az előrenyomulás mértékét Konsztantinosz adta meg legjobban, aki szerint iramukban Preszlávig hatoltak és Simeont beszorították Mundraga várába. Feltehetően Preszláv, illetve Mundraga környékén találkoztak össze először a magyarok a magyar dúlás hírére visszaforduló Simeonnal, mintegy „félúton”. Ezt tekinthetjük tehát az első győztes magyar csatának. Ezután a magyarok visszafordultak és az Al-Duna felé vonultak. Simeon feltehetően követte őket és Disztra (Szilisztra) közelében került sor egy második összecsapásra, amely újfent magyar győzelemmel végződött. A magyarok Efsztháthiosz tengernagy útján bolgár foglyaikat kiváltatták és ezzel részükről befejezettek tekintették a hadjáratot. Véleményünk szerint az sem egyértelmű, hogy a magyarok visszatértek volna Etelközbe. Ezt csak Konsztantinosz császár állítja a DAI 40. fejezetében, a többi forrás nem utal erre. A bizánci–bolgár háború második fázisában tehát a kétfrontos harcra kényszerülő bolgárok vereségeket szenvedtek a benyomuló magyar csapatoktól. A magyar kalandozás sikeresnek bizonyult, s csak Simeon diplomáciai húzásai fordították meg a háború menetét. A bolgár uralkodó békekötési manőverei hatására Bölcs Leó visszavonta Nikiforosz seregét és Efsztháthiosz hajóhadát. Így a kalandozó magyarok magukra maradtak, s Simeon végső győzelmet arathatott felettük, feltehetően még Bulgáriában.

A magyarok bolgáriai kalandozásának két fontos problémáját kell még érintenünk. Az egyik kardinális kérdés a bolgár–bizánci, illetve a magyar–bolgár háború kronológiája, időrendje. A kevés rendelkezésre álló, s többnyire bizonytalan kronológiájú források miatt tág tér nyílt a különböző kombinációk számára. Általánosságban 893 és 897 között jelölhetjük ki a bizánci–bolgár, illetőleg a bolgár–magyar háborúk időpontját. A történeti irodalomban két fő nézettel találkozunk. Györffy György és őt követően mások is 894-re tették a bolgár–bizánci háború kitörését, majd a magyarok bolgáriai kalandozását, a besenyő–bolgár ellencsapást pedig 895-re datálták. Györffy koncepciójában Georgius Monachus Continuatus belső kronológiájára alapozott. Eszerint a bizánci történetíró a háborút István pátriárka halála (893) és egy 891-re tehető napfogyatkozás után tárgyalja, így ezt nagy valószínűséggel 894-re tehetjük. Utána viszont Simeon hosszú időt igénybevevő diplomáciai akciókba kezdett, így a bizánci–bolgár–magyar háború újabb, immár a besenyőket is bekapcsoló és a magyar honfoglalásba torkolló „felvonása” 895-re tolódott át.⁷¹ Egy másik álláspont szerint 895-ben, illetve 895–896-ban volt e háború. A Pauler Gyula, illetve újabban Kristó Gyula nevével fémjelezhető felfogás a Fuldai Évkönyvekre épített.⁷² Külön probléma, hogy az Évkönyvek a 895-ös évnél is említettek egy bolgáriai magyar kalandozást, amelyet visszavernek a bolgárok, a 896-os évnél pedig részletesen leírtak egy kezdetben sikeres, később vereséggel záruló magyar–bolgár háborút.⁷³ Már a millennium táján kibontakozott ennek kapcsán egy vita, hogy vajon egy vagy két magyar–bolgár háborúval kell-e számolnunk. Pauler Gyula ma is mérvadónak vehető álláspontja szerint nem két különböző kalandozás emlékeit őrizték meg az Évkönyvek, hanem két bejegyzést tettek két különböző évben ugyanazon háborúról. A 895-ös évnél csak röviden emlékeztek meg a harcról, míg a

71 L. a 69. jegyzetet!

72 Pauler, 1900. 32., 150. o. 61. jegyzet; Marquart, 1903. 521., 526. o.; Kristó, 1980. 196–199. o.; Kristó, 1996. 194. o.; Kristó, 1996². 133–134. o.

73 SRG 129–130. o.; MEH 211–212. o.; HKIF 190–191. o.

896-os évben hosszú tudósításban számoltak be erről, hála az Arnulf udvarában megforduló bizánci követnek, Lázár püspöknek.⁷⁴ Pauler okfejtése ma is helytálló-nak tűnik, még ha meggondolkoztató is az a körülmény, hogy olyan bolgár eredetűnek tűnő információk is szerepelnek a 896-os tudósításban, mint például az, hogy a bolgárok második vereségük után az öreg, lemondott exkirálytól, Simeon apjától, Borisztól (Mihály) kértek tanácsot. Egészében véve számunkra meggyőzőbbnek tűnik a bizánci–bolgár–magyar háború 895-896-ra datálása. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a Fuldai Évkönyvek az egyetlen forrásunk, amely pontos, konkrét évet (jóllehet kettőt is!) ad meg, a többi forrás vagy pontatlan (az orosz őskronika bizánci éra szerinti évszáma 902-nek felel meg), vagy nem tünteti fel az események időpontját (Bölcs Leó, Konsztantinosz, Georgius Monachus Continuatus). Györffy György érvelése számunkra nem meggyőző. A Georgius Monachus Continuatus szövegéből kikövetkeztethető adatok csak arra az egyébként is valószínű következtetésre jogosítanak fel, hogy a háború 893 után zajlott le, de ez éppúgy lehetett 895, mint 894. Így Györffyvel ellentétben úgy véljük, hogy nem kell hosszabb tengeri utakat igénylő intézkedésekkel magyarázni a háború átnyúlását a 895-ös évre, hanem a Fuldai Évkönyvek alapján éppenhogy 895-re tehetjük azt. Mivel a magyar kalandozások általában nem télen, hanem tavasz és ős között zajlottak le (ami megfelelt lovasnomád voltuknak), s a magyar csapatok Dunán való átszállítása is legkorábban késő tavasszal (legkésőbb kora ősszel) történhetett, a következő logikai és időrendet állíthatjuk fel. 895 tavaszán Simeon háborút indított, késő tavasszal Nikétász Szklírosz a magyarokhoz ment és felbérelte őket, miközben Fókasz serege délen támadásba lendült Simeon ellen. Efsztháthiosz tengernagy flottája átszállította a magyarokat, akik 895 kora vagy késő nyarán pusztították Bulgáriát és legalább két csatában megverték seregét. A fentiek alapján a bolgár ellenakció, illetve a besenyők támadása is 895 őszén lehetett, esetleg áthúzódhatott 896 tavaszára, nyarára.⁷⁵

A másik alapvető kérdés, hogy milyen keretek között folyt a magyar kalandozás. E problémát illetően is két fő válasz született a magyar kutatásban. Az egyik álláspont szerint a magyarok viszonylag csekély erővel vettek részt a bizánciak oldalán ebben a háborúban. J. Marquarttól származik a DAI 40. fejezetére építő koncepció, amely Leventét, Árpád fiát nevezi meg a kalandozást lebonyolító kabarok főnökeként. Újabbán Györffy György fejtett ki hasonló nézetet. Eszerint Levente – a kabarok arkhónjaként (seregvezérként) – egy-két kabar törzs egy-két ezer főre tehető harcosával kalandozott Bulgáriában.⁷⁶ Felvetették azt is, hogy két törzs had-

74 Egy háborúval számol Pauler, 1900. 150. o. 61. jegyzet; v. ö. még Macartney, C. A.: The Magyars in the Ninth Century. Cambridge, 1930 (a továbbiakban: Macartney, 1930). 185–186. o.; újabbán I. Kristó, 1980. 197. o.; két háborúra gondolt Salamon Ferenc, I. pl. Millenárium az Akadémiában. Századok, 17 (1883) 201–203. o.

75 894–896 közé tette a bolgár–bizánci, 895–896-ra a bolgár–magyar háborút alapvető fontosságú munkájában Zlatarski, 1927. I/2. 288–313. o.; hasonlóan I. még The Cambridge Medieval History, IV. The Byzantine Empire. Part I. Byzantium and its Neighbours. (Obelensky, D. és Moravcsik Gy. írta) Cambridge, 1966. 282–283. o.; 893–896 közé helyezte az eseményeket Macartney, 1930. 185–186. o.; 894–895-re datálta ezeket Györffy Gy., I. 69. jegyzet; 895 januárja és májusa közé tette Marquart, 1903. 526. o.; 895-re (esetleg áthúzódhatott 896-ra) I. Kristó, 1980. 196–199. o.; Kristó, 1996. 194–195. o.; Kristó, 1996°. 134–135. o.

76 Marquart, 1903. 52., 522. o.; v. ö. még Zlatarski, 1927. I/2. 297. o. 2. jegyzet; Györffy, 1973. 8. o.; Györffy, 1977. 128. o.; I. még Harmatta János: A magyar honfoglalás írásos kútövi. Rubicon, 1996/7. sz. 29. o. – Két sereget feltételezett újabbán Várady L., s csak az elsőt kapcsolta a kabarokhoz, a másodikat pedig a magyarokhoz (Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. Byzantinische Zeitschrift, 90 [1988] 134–135. o.).

ereje vett részt a bulgáriai hadjáratban.⁷⁷ Az is felmerült, hogy jóval nagyobb arányú hadjáratot föltételezhünk, amelyről törzsszövetségi elhatározással döntöttek, és törzsszövetségi keretek közt folyt le. Többek között Hóman Bálint, Makk Ferenc és Kristó Gyula vélekedett így.⁷⁸

Bár korántsem egyértelmű, hogy a bizánci megbízottal tárgyaló Árpád és Kuszán (Kuszál) pontosan milyen tisztségeket viseltek, a történeti kutatás túlnyomórészt a törzsszövetség vezetőinek tekintette őket.⁷⁹ Ha ez így van, meg kell kérdőjeleznünk Györfy György feltevését, aki csak a kabarokat részeltette a kalandozás dicsőségében, zsákmányában és persze kudarcában is.⁸⁰ Ha valóban törzsszövetségi szintű döntés előzte meg a kalandozást, mindenképpen furcsa lenne, ha csak egy törzsnek, a kabaroknak juttattak volna szerepet. Ugyanakkor Györfy György is elfogadta azt, hogy a törzsszövetség két vezetője, szerinte Kurszán kende és Árpád gyula tárgyalt a bizánci követtel a bolgárellenes szövetségről.⁸¹ Nézetünk szerint nem elfogadható az a nézet, hogy csak kis létszámú sereg, egy törzs vett részt a bulgáriai hadjáratban. Ezt voltaképpen közvetve az is cáfolja, hogy Simeont többször is legyőzték. Igaz, hogy a bolgár uralkodónak Fókasz serege lekötésére csapatokat kellett hátrahagynia Makedóniában, s így kezdetben csak serege egy részével harcolhatott a magyarok ellen. A törzsszövetségi jellegű kalandozás így valószínűbb feltevésnek tűnik, de néhány megjegyzést ehhez is kell fűznünk. A bizánciak – a X. századi besenyő törzsszövetség esetében is – elsősorban azokhoz a törzsekhez fordultak, amelyek szállásterülete „közel” volt Bulgáriához. Az etelközi magyar törzsek szállásterületei vizsgálata kapcsán a X. századi besenyő törzsek szállásföldjeit analógiaként használva feltételeztük, hogy volt egy olyan nyugati törzs, amely Bulgáriához közel lakott, egy pedig a Kárpát-medencéhez közeli szállásterülettel rendelkezett. Hipotézisünk szerint talán a Kér lakott Bulgáriához közel, a Megyer pedig a Kárpát-medencéhez legközelebbi szállásokkal rendelkezett. A Dnyepertől nyugatra még két törzsi szállásterületet véltünk felfedezni, a Kabart és a Tarjánt.⁸² A bizánci követtel való tárgyalások a Duna közelében folyhattak, ezért valószínűleg Árpád és Kuszán nyugati törzsek főnökei lehettek. Kézenfekvő ezért, ha feltesszük, hogy elsősorban e két törzsfő törzse – hiszen ők kapták az ajándékot – vett részt a bulgáriai kalandozásban. Tehát legalább két, esetleg több – a „nyugati” törzsek – vállalkozásának tekinthetjük a 895. évi „nyári” akciót. Levente „vezérsége” – erre csak Konsztantinosz utal – további érv lehet az Árpád-törzs részvétele mellett, amennyi-

77 *Padányi Viktor*: *Dentumagaria*. H. n., 1956. 376., 421–427. o.; Két törzs részvételét feltételezte még *Tóth Sándor*: *Kabarok (kavarok) a IX. századi magyar törzsszövetségben*. *Századok*, 118 (1984) (a továbbiakban: *Tóth*, 1984) 110. o.

78 *Hóman B.*, *MT* I. 89. o.; *Kristó*, 1980. 179–180. o.; *Makk F.*:

ben az „Árpád fia Liuntika” leszármaztatás helytálló.⁸³ Joggal gondolhatunk Kuszán részvételére is az akcióban. Ha ez utóbbi vezér esetében a kündü tisztséget feltételezzük, szakrális fejedelemként nyilvánvalóan nem vehetett részt a kalandozásban.⁸⁴ Ha viszont a gyula méltóság viselőjeként tartjuk számon, feltételezhetjük, hogy nagyobb sereg vonult Bulgáriába és ő vezette a hadat.⁸⁵ Véleményünk szerint Kuszán legfeljebb gyula lehetett, de ez sem tekinthető bizonyosnak, törzsfőként viszont vezethette törzsének csapatait a bulgáriai akcióban. Ha valóban csak két törzs kalandozott Bulgáriában, a hét magyar és a három kabar törzs arab források által 20 ezer főre tett haderejéből minimálisan 4 ezer, maximálisan pedig – ha a kabarok jelentették az egyik felbérelt fejedelem népét – 8 ezer főre becsülhetjük a bulgáriai hadakozók létszámát.⁸⁶

A fenti hat, datálható nyugati portyázás korántsem jelenti az összes IX. századi kalandozást, azok száma jóval nagyobb lehetett. Ahogy arra a 895-ös akció kapcsán röviden kitértünk, Bulgária ellen bizonyítva több kisebb portyát is feltételezhetünk. Az írásbeliség határolja be voltaképpen a IX. századi kalandozásokat illetően ismereteinket, mivel a kelet-római (bizánci) és a keleti frank (német) birodalmakon kívüli területek meglehetősen kevés „megvilágítást” kaptak, így a magyarok csak e „limest” átlépve, jórészt a honfoglalás után kerülhettek „reflektorfénybe” mint kalandozó nép.

Gyakran kalandozhattak a magyarok az etelközi szállásterülettől északra lakó szlávok ellen. Ibn Ruszta több helyen is ír ezekről az akciókról: „Állandóan legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk és úgy kezelik őket, mint foglyaikat”. „Meg-megrohanják a szlávokat”...„Állandóan portyára mennek a szlávok ellen.”⁸⁷ A XI. századi Gardizi egy helyütt a szlávok mellett az oroszok (ruszok) megrohanásáról is említést tett.⁸⁸ A történeti irodalom jobbára nem kérdőjelezte meg a fenti információkat, s elfogadta azt, hogy az etelközi magyarok portyákat vezettek a szomszéd keleti szláv törzsek ellen.⁸⁹ Perényi József utalt azonban arra, hogy az orosz őskronika csak a kazár-szláv (rusz) konfrontáció és a kazároknak való adózás emlékét őrizte meg. Ilyen értelemben tehát Perényi –talán saját kora aktuálpolitikai célzatosságától sem mentesen – kétségét hangoztatta az arab tudósítás hitelességét illetően, s inkább a magyar-szláv együttműködés lehetőségét hangsúlyozta.⁹⁰ Perényi lényegében Molnár Erik nyomdokain haladt, aki hozzá hasonlóan hangsúlyozta, hogy míg a gyengébb szláv törzsek feletti magyar fennhatóság elképzelhető, addig a legerősebb polján törzs való-

83 Liuntika-Levente alakjára összefoglalóan l. *Makk*, 1985.; legújabban *Tóth Sándor László*: A Liuntika-rejtély. *Magyar Nyelv*, 90 (1994) 168–176. o.; l. még *uő.*, in: *Veszprémi*, 1996. 173–174. o.

84 Kurszán kündü voltára l. *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Bp., 1959. (a továbbiakban: *Györffy*, 1959) 127–160. o.

85 Kurszán alakjára és gyula voltára l. *Kristó*, 1980. 220–227. o.; legújabban l. *Kristó*, 1994. 53–93. o. – e munkában a Kurszán név helyett a Kuszál nevet javasolja a források alapján.

86 A kündü 20 ezer lovassal vonul ki, l. MEH 87. o.; HKIF 32. (Ibn Ruszta), 35. (Gardizi), 41. (Hudud al-Álam), 44. (Marvázi) o.; a Bulgáriában harcoló csapatokat 10 ezer főre tette *Padányi*, 1956. 376., 421–427. o.; a 4–8 ezres becslésre l. *Tóth Sándor László*: Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz. *Századok*, 130 (1996) 4. sz. 899. o.

87 MEH 88. o.; HKIF 33. o.

88 Uo.

89 V. ö. pl. *Pauler*, 1900. 16. o.; *Macartney*, 1930. 111–112. o.; *Györffy*, 1959. 68., 107., 123. o.; *Kristó*, 1980. 121., 145. o.; *Kristó*, 1996. 83–84. o.

90 *Perényi József*: A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. In: *Kovács Endre* (szerk.): Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Bp., 1956. 18., 24., 27–28. o.

színiüleg katonai fölényben volt a magyarokkal szemben.⁹¹ A történeti irodalom a fenti két forráscsoport (muszlim tudósítások, orosz őskronika) ellentétes jellegű információiból, kombinálva ezt Konsztantinosz kazár –magyar szövetségről szóló többször idézett adatával, arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok a kazárokkal együttműködve adóztatták a szlávokat. Györffy György felvetette, hogy talán elsősorban a kazár kabarok adóztatták a szláv törzseket.⁹² Kristó Gyula nézete szerint a kazárok csak úgy adóztathatták a 859-es évben a Dnyeper két partján, Kijev közelében lakó polján törzset, ha előbb a magyarokat vonták fennhatóságuk alá.⁹³ Más munkájában a portyázás célpontjaiként a poljánokat, a vjaticsokat és „más” keleti szláv törzseket jelölte meg.⁹⁴

Több vitás kérdést vehetünk föl a keleti szlávok elleni portyák kapcsán. Az első fontos probléma, hogy mikor folytak a kalandozások. Ibn Ruszta tudósítása elfogadott álláspont szerint 870, esetleg 880 körüli időpontra vonatkozik. Ezzel szemben az orosz őskronika adatai 852, illetve 859-re teszik a szlávok adózását a kazároknak.⁹⁵ A két tudósítás között tehát legalábbis tíz, akár húsz év különbség is mutatkozik, ráadásul az időben későbbi esetben a magyarok, az időben korábbi esetben pedig a kazárok adóztatnak. Ezenkívül tudjuk azt is, hogy különböző adót szedtek; a magyarok élelmiszeradót vetettek ki és foglyokat ejtettek, míg a kazároknak mokusprémadót fizettek.⁹⁶ Okkal merülhetnek fel tehát kétségek abban a vonatkozásban, hogy vajon kapcsolatba hozhatók-e egyáltalán ezek az adatok, s elfogadható-e az idézett feltevés, amely szerint a magyarok a kazárok szövetségeseiként vagy alávetett katonai segédnépként, azok érdekeit is előmozdítva fosztogatták volna a szlávokat.⁹⁷ Nézetünk szerint lehetséges és nem zárható ki, hogy a 850-es években a magyarok a kazárokkal együtt harcolva a kaganátusnak való adózásra bírták rá az említett keleti szláv törzseket. A muszlim tudósításban azonban valószínűleg nem a korábbi, mindenképpen feltevészerű közös akciókra utaltak, hanem a magyarok önálló, a kaganátus terjeszkedését egyáltalán nem szolgáló, hanem önérdékű és öncélú portyáira. Ezek a kalandozások a 870-es évekhez kapcsolhatók, de nem kizárt, hogy már korábban is folytak, s folytatódhattak egészen a honfoglalásig. Kik ellen irányultak ezek az akciók? Ibn Ruszta szerint azok ellen a szlávok ellen, aki közel (kiemelés tőlem – T. S. L.) laktak hozzájuk.⁹⁸ Konsztantinosz császár 950 körül megnevezett egy besenyő törzset (Erdim), amely „Oroszország földjének adóköteles területeihez, az ultinokhoz, devleninekhez, lenzeninekhez és a többi szlávokhoz van közel (kiemelés tőlem – T. S. L.)”.⁹⁹ Analógiás alapon úgy véljük, hogy elsősor-

91 Molnár Erik: A magyar nép östörténete. Bp., 1953. 100–103. o.

92 Györffy, 1959. 68., 107., 123. o.

93 Kristó, 1980. 121. o.; Kristó, 1996⁴. 71–72. o.

94 Kristó, 1981. 39. o.

95 Az Ibn Ruszta tudósítás datálására l. pl. Czeglédy, 1985. 118. o.; Kristó, 1980. 87.; az orosz őskronika adataira l. *Hodinka Anál.*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916 (a továbbiakban: *Hodinka*, 1916). 36–37. o.; értelmezésére l. pl. *Boba, J.*: Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, 1967. (a továbbiakban: *Boba*, 1967) 157–159. o.

96 A különbséget hangsúlyozta Tóth, 1984. 98. o.; v. ö. még Tóth, 1996. 581–582. o.

97 L. pl. *Macarmey*, 1930. 111–112. o.; Czeglédy, 1985. 119. o.; Kristó, 1980. 121. o. Györffy Gy. felvetése szerint – Mtört. I/1. 653. o. – a kazárokat is felkérő szövetségnek tekinthetjük.

98 MEH 88. o.

99 DAI 168–169. o.; *Perényi József*, (v. ö. 90. jegyzet) és *Kristó Gyula*, (v. ö. 93. jegyzet) szerint lényegében ugyanazon törzseket adóztatták a magyarok: a 850-es években a kazárok, a 870–880-as években pedig a saját maguk számára.

ban az említett három szláv törzs jön számításba a magyarok portyáinál, jöllehet a név szerint nem szereplő többi szláv törzsre is gondolhatunk. Nem zárhatjuk ki természetesen a poljánokat, szeverjánokat és vjaticsokat sem a magyaroknak adózók közül,¹⁰⁰ de hangsúlyoznunk kell, hogy a Dnyepertől keletre eső szláv törzsek esetében több jogalappal következtethetünk – magyarok által esetleg támogatott – kazár adóztatásra. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Oleg rusz fejedelem a 880-as években a kazároknak adózó szlávok egy részét hódoltatta és csak a legkelebbebbre elhelyezkedő vjatics törzs maradt kazár fennhatóság alatt a X. században is.¹⁰¹ Felfogásunk szerint tehát inkább a Dnyepertől nyugatabbra lakó szlávokra vonatkoztathatjuk az állandó magyar portyázó akciókra és a rendszeres adózásra vonatkozó arab híradást. A források alapján úgy véljük, hogy feltehetően minden évben folyt a szlávok elleni rablóháború. E rendszeres kalandozások célja egyrészt a szlávok élelmiszerfeleslegének elsajátítása, másrészt foglyok szerzése lehetett. Erre utalt Ibn Ruszta, amikor megjegyezte, hogy „meg-megrohanják a szlávokat és addig mennek a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.kh (Kercs) a neve. Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok (a magyarok) eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci kabátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat.”¹⁰² A fenti tudósításból kitűnik, hogy a magyarok lényegében azért kalandoztak észak felé, hogy szláv foglyaik révén bizánci luxusárukhhoz, tehát általuk másként meg nem szerezhető termékekhez jussanak. E kalandozó akciók tehát egyszersmind kereskedelmi célokat is szolgáltak.

Déli irányú kalandozó akciókról nincs tudomásunk, pontosabban legfeljebb egy esetben merülhet föl ennek lehetősége. A 860–861 körüli Cyrill-misszióra utalhatunk, amikor a kazárok a Krím félszigeten egy várost ostromoltak, s a bizánci követtség később magyarokkal találkozott.¹⁰³ E tudósításból arra is lehet következtetni, hogy a magyarok kazár szövetségesként részt vettek a krími hadjáratban.¹⁰⁴ Mivel azonban más bizánci források nem utalnak a kherszóni téma elleni magyar támadásokra, így okkal tehetjük fel, hogy – talán leszámítva a kezdeti időszakot – a X. századi állapotokhoz hasonlóan, amikor békés kapcsolat volt a bizánci kézen levő Krím és a besenyők között, a magyar törzsszövetség, illetve a Krímhez közeli törzs jóviszonyt ápolt e területtel, illetve városaival. Lehetséges, hogy e békés kapcsolatot Bizánc ekkor is alkalmi ajándékaival tartotta fenn. A jóviszonyt illető feltevésünket megerősítheti az a már említett körülmény, hogy a magyarok kereskedelmüket

100 V. ö. pl. *Kristó*, 1980. 148. o. Éppen 880 k. feltételezi az északi irányú hódítást és a keleti irányú terjeszkedést, s a szlávok ellenállásának gyengülését. A vjaticsok, szeverjánok és a poljánok szállásterületeivel való érintkezést is említette, tehát e törzsek adóztatására célzott.

101 *Hodinka*, 1916. 38–39., 48–49. o. 884-ben a szeverjánokat, drevljánokat, 885-ben a radimicseket adóztatta Oleg, valamint a poljánokat is. A vjaticsok viszont még 964-ben is a kazároknak adóztak. V. ö. még *Pauler*, 1900. 22. o.; *Boba*, 1967. 66. o.

102 MEH 88–89. o.; HKIF 34. o.

103 MEH 127. o.; *Király*, 1974. 1–11., 157–173. o.

104 V. ö. pl. *Vajay*, 1968. 12–13., 88. o.; *Artamonov*, 1962. 345. o.; *Czeglédy*, 1985. 119. o.; *Kristó*, 1980. 92–94. o.; *Kristó*, 1995. 126. o.

éppen a Krím félszigeti Kercsben bonyolították le, így érdekükben állt e terület megkímélése és a rabszolgapiac fenntartása.¹⁰⁵

A délkeleti irányú portyázásokról csak a muszlim források emlékeztek meg, amikor megemlítették, hogy a kazárok korábban védekeztek a magyarok támadásaival szemben.¹⁰⁶ Ezek az akciók talán a 830-as évek második felére eshettek. Mivel a kaganátussal a későbbiekben szövetség állt fenn, nem valószínű, hogy kalandozások folytak volna a kezdeti időszakot leszámítva ebbe az irányba. Hasonlóképpen bizonytalan, hogy keleti irányba, a Volga és Urál folyók közt lakó besenyők ellen vezettek-e portyázásokat a magyarok. A történeti irodalomban van olyan feltevés, amely szerint a kazárok valamikor átköltöztették a magyarokat Kazáriába és itt, a kaganátus Volga menti határterületein a besenyők elleni rendszeres akciókban kellett részt venniük.¹⁰⁷ Nézetünk szerint az „együttlakásra” utaló konsztantinoszi megjegyzésből nem következik feltétlenül a magyarok átköltöztetése, hasonlóképpen a besenyők elleni közös magyar–kazár portyázások sem bizonyíthatóak. Azt természetesen nem lehet kizárni, hogy ne lettek volna magyar beütések besenyő, s besenyő akciók magyar területekre, de erre vonatkozó adataink nincsenek.

A szegényes forrásanyag adta lehetőség szerint számbavéve a IX. századi kalandozó magyar akciókat, általános következtetéseket próbálunk meg levonni ezekből. Kristó Gyula azt állapította meg ezekkel kapcsolatban, hogy jóllehet a gyér forrásanyagban összesen hat kalandozó hadjárat emléke őrződött meg, „ez az arány nem lehet mérvadó a magyar katonai akciók sűrűségére nézve, ugyanis aligha szabad merev számtani művelet eredményeképpen arra gondolnunk, hogy a magyarok átlag tíz évenként vezettek volna egy katonai akciót. Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy a forrásanyagban való megőrkítésnek és a források ránk maradásának szeszélye alakította ilyenné az arányt. Hogy nem járunk rossz nyomon, azt az valószínűsíti, hogy a 892–895 közti négy évből a kútfők három hadjáratról is hagytak ránk információkat. A 890-es évek első felében tehát csaknem évenként vezetett portyázó hadjáratokról van tudomásunk.”¹⁰⁸ Kristó Gyula ezzel kapcsolatban utalt a rendszeres, állandó portyázásokra a szlávok ellen, amelynek idevétele jelentősen megemeli a IX. századi kalandozások számát.

A fenti megállapításokkal egyetérthetünk. Az a körülmény, hogy a X. századból kb. 47, míg a IX. századból csak hat datálható kalandozást ismerünk, valószínűleg egyáltalán nem áll összefüggésben a törzsszövetség erejével, s nem tükrözi a portyázások intenzitásának változásait. Inkább azt jelezheti, hogy a honfoglalás előtt a magyarok olyan területen éltek, amelyet a korabeli írásbeliség csak kevésbé világított meg.¹⁰⁹ Így a magyarokról túlnyomórészt csak úgy kapunk képet, ha azok nyugati irányba elhagyták szállásterületüket (kalandozások), vagy ha szállásterületükön

105 A besenyők szomszédságát Kherszónnal, s ezért velük a béke fenntartásának szükségességét hangsúlyozta Konsztantinosz császár a DAI-ban, v. ö. DAI 48–49. o.; a magyarok Krím-félszigeti kereskedésére I. Ibn Ruszta, v. ö. *Wiet*, S.: Ibn Rusteh. Les autours précieux. La Caire, 1955. (a továbbiakban: *Wiet*, 1955) 160. o.; MEH 88. o.; HKIF 34. o.

106 MEH 88. o.; *Wiet*, 1955. 160. o.; HKIF 34. o.; interpolációnak tartja *Zimonyi István*: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsahjáni hagyomány. In: A honfoglalásokról írott források. (A honfoglalásról sok szemmel II. (Főszerk. Györffy György) Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. Bp., 1996. 57. o.; I. még *uo.*, HKIF 34. o. 50. jegyzet (Kmoskó Mihályra hivatkozva).

107 V. ö. *Czeglédy*, 1985. 120. o.; *Kristó*, 1980. 94–96., 100., 103–104., 109–111. o.; *Kristó*, 1996. 134–135. o.; *Kristó*, 1996. 46–49. o.

108 *Kristó*, 1981. 38. o.

109 A nyugati írásbeliség szerepére I. *Kristó*, 1980. 299–300. o.

keresztény vagy mohamedán utazók, misszionáriusok vagy kereskedők haladtak keresztül. Ha közelebről megvizsgáljuk a kalandozó akciókat, időben nagy szóródást tapasztalunk. A 890-es évekből három portyáról is van tudomásunk, így a 830-as és a 880-as évek között (kb. öt évtized) csak három, tehát ugyanennyi datálható kalandozás marad. Ez utóbbi is úgy oszlik meg, hogy a 830-as évek végéről (838 k.) egy, a 860-as évek elejéről szintén egy (862), s a 880-as évek elejéről (881) is egy portyáról tudunk. Tehát 838 után több mint két évtized „kimarad”, hasonlóképpen „üresnek” a 70-es évek, a 862 és 881-ben lebonyolított kalandozásokat egyébként szintén két évtized választja el egymástól. Hangsúlyozni kell persze azt, hogy ez csak a nyugati kalandozásokra vonatkozik, lehetséges, hogy az egyéb irányba (főleg az északi szlávok ellen) vezetett portyák betöltik ezt az „űrt”. A 890-es évek nagyobb gyakoriságú kalandozásait magyarázhatjuk a közép- és délkelet-európai politikai helyzettel; a keleti frank–morva, illetve a bizánci–bolgár ellentétek egybeesésével. Arra is fel kell figyelni, hogy a hat ismert akcióból négy „nyugati” – azaz keleti frank, illetve morva területen – kettő pedig Bizánchoz kapcsolódó al-dunai, illetve bolgár területen folyó dél-nyugat irányú portyázás volt. Mivel a X. században jóval több nyugat-európai kalandozásról van tudomásunk, mint balkáni, Bizánchoz valamilyen módon kötődő akcióról, azt mondhatjuk, hogy itt korántsem véletlenről, hanem törvényszerű jelenségről van szó. Nem is annyira arra kell gondolnunk, hogy a nyugati országok, területek dúsabb zsákmányt kínáltak volna, mint a keleti (bizánci) területek, hanem inkább arra, hogy a nyugati és keleti frank birodalom területén levő nagyszámú kolostorban művelt annales és krónika műfaja, s maga az írásbeliség is jóval alkalmasabb volt a magyar kalandozások regisztrálására, mint a bizánci krónikás írásbeliség. A kevés „nyugati” portyát rendszeres északi kalandozással kell kiegészítenünk. Ezekkel együtt *a IX. századi (830-as évektől 895-ig) kalandozások száma feltehetőleg megközelítette a X. századi (900–970) portyázó akciók számát.*

Több *különbség* is mutatkozik a IX. és X. század kalandozásai között. Az egyik a már többször emlegetett forrásszegénységből adódik; az arab forrásoknak köszönhetjük, hogy egyáltalán fennmaradt a magyarok szláv portyáinak emléke, különben említést is alig érdemlő kivételnek vélhetnénk a kalandozásokat, amelyek jobbra a leendő haza felderítését, azaz a honfoglalást készítik elő.¹¹⁰ A másik az, hogy a portyázások zöme a IX. században viszonylag szegény, a gazdasági-társadalmi fejlődés alacsonyabb szintjén levő népek –törzsek ellen irányult. Ennek megfelelően az elsajátítható javak is szegényesek voltak: élelmiszer, illetve rabszolga.¹¹¹ Az utóbbi eladása révén jutottak másféle javakhoz a magyarok a Krím félszigeti közvetítő kereskedelem segítségével. Feltehető, hogy a magyarok nagy számban vitték szláv foglyaikat a rabszolgapiacra, s ennek köszönhették azt a gazdagságot, amelyet velük kapcsolatban Gardizi emlegetett.¹¹² A X. századi nyugati kalandozásokban a magyarok közvetlenül is hozzájutottak ipari termékekhez, thezaurált kincsekhez stb. A harmadik különbség a kalandozások orientációjában keresendő. Míg a X.

110 A leendő haza felderítésére szolgáló akcióknak vélte pl. *Ilóman Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve I/7. Bp., 1923. 30–33. o.; *uő.*: MT I. 73–74. o.

111 V. ö. MEH 89. o.; *Wiet*, 1955. 160. o.; HKIF 33–34., 38. o. – Érdemes megemlíteni, hogy a marxista történetírás a szlávok (főleg a poljánok) nagyobb gazdasági-társadalmi fejlettségét emlegette, v. ö. 90. és 91. jegyzetek.

112 MEH 89. o.; *Wiet*, 1955. 160. o.; HKIF 34., 38. o.

században – eltekintve itt most a forrástípusokból adódó bizonytalanságoktól – egyértelműen a nyugati, a IX. században az északi útvonal volt a domináns, ahogy arra a történeti kutatás is rámutatott.¹¹³

Közismert az, hogy a X. századi kalandozások esetében történtek időről időre módosulások a „preferált” kalandozási útvonalat illetően. A 950-es évek elejére kezdett lezárulni – s Augsburggal tetőződött a folyamat – a nyugati útvonal. Ezután déli-délkeleti irányba folytak portyák 970-ig, az arkadiupoliszi kudarcig.¹¹⁴ Kérdés, hogy vajon a IX. századi kalandozásoknál ki lehet-e mutatni változásokat az orientációt illetően? Feltehető, hogy a 830-as években a magyarok támadásokat intéztek a kaganátus ellen. Elterjedt feltevés szerint Sarkel felépítésével Kazária megállította a magyar törzsek portyáit, sőt hamarosan saját szolgálatába állította őket.¹¹⁵ *A keleti irányú portyák valószínű lezárulása után előtérbe kerülhettek az északi irányú kalandozások*, talán kazár szövetségben. Az orosz őskronika a 852-es és 859-es évnél is említi, hogy egyes szláv törzsek a kazároknak adóznak. A Konstantin-Cyryll legenda 861-re vonatkozó adata is kazár szövetséget sugall. A 862-es nyugati kalandozással érdekes módon egybeesik az, hogy az orosz őskronika szerint Aszkold és Dir ebben az évben szállta meg az addig a kazároknak adózó Kijevet.¹¹⁶ A muszlim tudósítások 870–880 körülre való datálásából, s a nyugati kalandozások hiányából következik, hogy a 862–881 közötti két évtizedes időszakot az északi irányú, szlávok elleni rendszeres és feltehetően önálló portyák időszakának tekintsük.¹¹⁷ Ez, ahogy arra már utaltunk, inkább a Dnyepertől nyugatra elhelyezkedő, magyar törzsekhez közeli szláv törzsek ellen irányult, nem pedig a Dnyepertől keletre lakó, továbbra is inkább kazár fennhatóság alatt lévő szláv törzseket érintette. E két évtized tehát nem jelentett olyan mértékben orientációváltást, mint a Sarkel felépítése utáni időszak, hiszen továbbra is a szlávok elleni északi akciók domináltak, csak feltehetően nem ugyanazok a törzsek voltak a magyarok célpontjai, mint 862 előtt, s főleg nem a kazárok szövetségeseiként folytatták e portyáikat. A 881-es nyugati kalandozás esetleg újabb orientációváltás kezdetét jelezheti. Oleg rusz fejedelem 882-ben megszállta Kijevet az orosz őskronika szerint és a vjaticok kivételével hódoltatta a kazároknak eddig adózó szláv törzseket.¹¹⁸ A rusz előrenyomulás a 880-as években az északi irányú magyar kalandozásokat legalábbis veszélyeztethette, hátráltathatta. A 890-es évek gyakori nyugati magyar kalandozásai erre is utalhatnak – a közép- és dél-európai térség belső viszályain kívül – hogy *északi irányba lezárulhattak vagy legalábbis beszüntülhettek a kalandozási lehetőségek*. A történeti irodalom a IX. század második felének, vagy még inkább a 90-es éveknek szaporodó nyugati kalandozásaiban a honfoglalás előzményét kereste. Hóman Bálint szerint a nyugatabbra telepedést célzó tudatos akciókról, a leendő szállásterület felderí-

113 Kristó, 1981. 39. o.

114 L. pl. Kristó, 1980. 284., 370. o.; Kristó, 1986. 38–39., 44–45. o.; Kristó, 1993. 88–89. o.

115 V. ö. Kristó, 1980. 79., 86. o.; Kristó, 1996. 129., 135. o.

116 Hodinka, 1916. 36–37. o.; v. ö. még *Novoszelcev, A. P.: Khazarszkoje goszudarsztvo i evo rol v isztorii vosztočnoj Evropi i Kavkaza*. Moszkva, 1990. (a továbbiakban: *Novoszelcev*, 1990) 200., 208. o.; l. még *Tóth*, 1996. 585–586. o.

117 Kristó, 1980. 144. o.; Kristó, 1995. 127. o.

118 *Hodinka*, 1916. 36–39. o.; v. ö. még 101. jegyzet; *Novoszelcev*, 1990. 209–211. o. – Szerinte a besenyők és a ruszok szövetségben álltak a 880–890-es években, a magyarok pedig a kazárokkal szövetkeztek.; v. ö. még a kérdésre *Tóth*, 1996. 586. o.

téséről van szó.¹¹⁹ Bartha Antal szerint ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a magyar törzsek vezetőinek külpolitikai érdeklődése változóban volt.¹²⁰ Kristó Gyula úgy vélte, hogy a Kazáriától való függetlenedés, s a besenyő fenyegetés hatására valószínűleg megindult a magyar törzsek lassú mozgása nyugati irányban.¹²¹ Nézetünk szerint e nyugati irányú kalandozásokat el kell különíteni a honfoglalástól, a 890-es évek szaporodó nyugati portyái mindössze azt jelezhetik, hogy kedvező lehetőségek nyíltak a magyarok számára nyugaton, míg valószínűleg északon ezeknek esélyei a korábbiakhoz képest romlottak.

Itt kell szólnunk egy másik fontos kérdésről; hogy vajon spontán akcióknak tekinthetjük-e a kalandozásokat, amelyek elsősorban az adott gazdasági-társadalmi szervezetből adódtak; avagy a szervezethez, a tudatos „külpolitika” jeleként kell-e értékelnünk ezeket az akciókat. A X. századi kalandozásokat illetően mindkét álláspontnak vannak hívei a történeti kutatásban. Újabban Vajay Szabolcs hangoztatta azt, hogy a magyar akciók (862–933 között) többnyire felkérésre történtek, s szövetségesként harcoltak a magyar csapatok.¹²² Kristó Gyula ezzel szemben azt a véleményt fejtette ki, hogy jóval kisebb az olyan kalandozások száma, ahol a magyarok előzetes felkérésnek tettek eleget, s egészében a magyar portyázások – jóllehet az egymással vetélkedő külföldi fejedelmek felhasználták őket saját céljaikra – sokkal inkább rabló, zsákmányoló akciók voltak, mint külpolitikai indíttatású háborúk.¹²³

Ha megvizsgáljuk a IX. századi magyar kalandozásokat a fent említett szempont szerint, a következőket állapíthatjuk meg. A hat datálható nyugati kalandozás közül három (838, 892, 895) bizonyosan, három pedig feltehetően (862, 881, 894) felkérésre, valamilyen uralkodóval szövetségben történt. *A szállásterületüktől távolabbi akciók esetében tehát a magyarok valószínűleg minden esetben szövetségest kerestek, vagy találtak.* Le kell szögezni azt, hogy a kapcsolat ezekben az esetekben sem politikai térnyerés vagy befolyás biztosítására irányult, hanem azért fogadtak el felkérést vagy kerestek segítőtársat a magyarok, mert szövetséggel hátukban érezték biztosítottnak a kalandozás sikerét. *Alapvető céljuk ekkor is a zsákmány-, illetve fogolyszerzés volt.* Ahogy említettük, 838 körüli al-dunai kalandozásuk alkalmával a makedónoktól javaikat követelték, 895-ben pedig ajándékot kaptak a bizánciaktól és bolgár foglyaikat kiváltatták velük.¹²⁴ 894-ben a feldúlt Pannóniából hurcoltak el fiatal nőket.¹²⁵ Feltehetően 862-ben, 881-ben és 892-ben is a zsákmány motiválta a kalandozókat. Az északi irányba folytatott, szlávok elleni rendszeres portyák során foglyokat szereztek, illetve élelmiszeradót is szedtek tőlük.¹²⁶ E hadjáratok esetében legfeljebb kazár szövetséget tételezhetünk fel, azt is inkább a 850-es években. Az említett példák alapján úgy véljük, hogy a IX. századi kalandozások a X. századiakhoz hasonlóan elsősorban belső indíttatásúak voltak; a magyarok ilyen

119 Hóman B., MT I. 73–74. o.; l. még Deér, 1928. 14. o.

120 Bartha A., Műtört. I/1. 528. o.

121 Kristó, 1980. 148. o. Szerinte a nyugati orientáció „alkalmas időpontban északi irányú hódítással vagy... keleti irányú terjeszkedéssel” kapcsolódott össze.

122 Vajay, 1968. 81–83. o.; Dienes, 1972. 67–69. o.; Herczeg, 1982. 10. o.

123 Kristó, 1980. 335–336., 348–349., 367. o.; Kristó, 1981. 41–42. o.

124 MEH 105., 106–107. o.; v. ö. Kristó, 1980. 335., 340–341. o.; hasonlóképpen l. Makk, 1993. 24. o.

125 MEH 211. o.

126 MEH 88. o.

módon tettek szert olyan termékekre, amelyeket saját maguk nem, vagy csak csekély mértékben állítottak elő. A magyar hadjáratoknak külpolitikai vonatkozásai annyiban voltak, hogy a magyarok érthető módon a könnyebb ellenállás irányába portyáztak, ha nagyobb ellenállásba ütköztek, más útvonalat választottak. Lehetőség szerint közös kalandozásokat is végeztek (pl. kazár felkérésre), illetőleg hajlottak arra, hogy a kalandozásra „kiszemelt” térségben valamelyik fejedelem szövetségében harcoljanak, mivel ez az óhajtott zsákmány megszerzését az ellen álló erők megosztásával megkönnyítette.¹²⁷ „Együtt harcoltak” a magyarok a bolgárokkal (838 táján), a bizánciakkal (895-ben), a frankokkal (881-ben és 892-ben), a morvák- kal (894-ben) és a kazárokkal („három évig” a konsztantinoszi híradás szerint). A közelebb lakó és katonailag gyengébb szlávok irányába sűrűbben kalandoztak és befolyásuk alá vonták őket (élelmiszeradó), míg távolabbi nyugati akciók esetében beérték alkalmi zsákmánnyal.

Foglalkoznunk kell a IX. századi kalandozások „kereteinek” kérdésével is. E problémára már utaltunk az egyes nyugati kalandozások ismertetésekor is. A IX. századi kalandozásokkal e vonatkozásban is keveset foglalkozott a történeti kutatás. Kristó Gyula egyértelműen törzsszövetségi jellegű akcióknak minősítette ezeket.¹²⁸ Három érvet hozott fel állítása mellett. Az elsőt Dzsahjáni, illetve az őt követő muszlim források (Ibn Ruszta, Gardizi) tudósítása szolgáltatta, amely szerint minden magyar a gyula nevű királyuknak engedelmességek katonai ügyekben.¹²⁹ A két további érvet Kristó két kalandozó akcióból merítette. A 881-es akció szerinte – a kabarok és a magyarok együttes szereplésével, együttarcolásával – egyértelműen törzsszövetségi vállalkozás volt.¹³⁰ A 895-ös bulgáriai hadjáratot illetően a bizánci követ a magyarok fejével – Kristó véleménye szerint Álmos kündü fiával, Árpáddal és Kurszán (Kuszál) gyulával – egyezett meg, ennélfogva a Hétmagyar törzsszövetség katonasága vett részt a Simeon elleni háborúban.¹³¹ Hasonlóképpen törzsszövetségi akcióknak tekintette a IX. századi kalandozásokat Györffy György is, azzal az alapvető különbséggel, hogy ő a IX. és a X. század között e vonatkozásban nem tett különbséget, míg Kristó Gyula szerint a X. század 10-es éveitől egyre gyakoribbá váltak a törzsi keretű portyázások.¹³² Györffy a X. században egy hatalmi központtal számolt, s rámutatott arra, hogy az Árpádok minden esetben képviseltették magukat a kalandozásokban is. A Györffy-féle koncepció szerint Árpád feltételezett 904. évi hatalomátvétele (nagyfejedelem lett) után egyre inkább egy központból ellenőrizték a kalandozásokat, míg a korábbi IX. századi kettős fejedelemség korában a döntés két fő, a kündü és a gyula kezében volt. További sajátossága Györffy elméletének, hogy bár szerinte a törzsszövetség vezetése határozta el a kalandozó akciókat, ezzel nála összefér az, hogy különböző irányokba vezettek egyazon időben hadjáratokat. Így például Györffy szerint 894-ben egy Árpád-házi herceg vezetett sereg Pannóniát dúlta, majd a Felső-Tisza vidékén maradt Szvatopluk halála után,

127 L. pl. Györffy, 1977. 145. o.; *uo.*, Mtört. I/1. 653–654. o.

128 Kristó, 1980. 349. o.; Kristó, 1981. 44. o.; Kristó, 1993. 90. o.

129 MEH 88. o.; HKIF 31–33., (Ibn Ruszta) 35. (Gardézi) o.

130 Kristó, 1980. 149., 350. o.

131 Kristó, 349–350. o.; Kristó, 1981. 44. o.; Kristó, 1996. 186. o.

132 Györffy, 1977. 143–144. o.; *uo.*: István király és műve. Bp., 1977. 40–41. o.; Kristó, 1980. 365–366. o.; Kristó, 1981. 44–46. o.; Kristó, 1993. 90–91. o.

hogyan bejárja Árpád 895 elején elinduló honfoglaló seregét. Ugyanekkor 894-ben – a pannóniai akció után – Kurszán és Árpád megegyezett a bizánci követvel a bulgáriai akciót illetően, amelyet Levente vezetésével a kabarokra bízta.¹³³ Tehát a törzsszövetségi vezetés (a kündü és a gyula) közvetlenül egy időben két akciót is szervezett két sereg részvételével, holott tudatában lehetett annak, hogy hamarosan egy harmadik, a főszerep is útnak fog indulni Árpád gyula vezetésével. Bár fel lehet vetni e koncepció mellett azt, hogy a Kárpát-medencét befolyásuk alatt tartó morvák és bolgárok meggyengítése lehetett a cél, illetve a bulgáriai kalandozást tekinthetjük egyfajta diverziónak is, mégis azt kell mondanunk, hogy az erők ilyen szétforgácsolása, a két- vagy többfrontos háború vállalása nézetünk szerint ellentmond nemcsak az elvárható racionalitásnak, hanem a törzsszövetségi vállalkozás koncepciójának is. Deér József úgy foglalt állást, hogy a kalandozások első sorban törzsi jellegű akciók voltak és jórészt a határmenti törzsek vettek részt ezekben, a centrális helyzetű fejedelmi törzs zömében kimaradt ezekből, a többi törzs kalandozási irányát, útvonalát pedig meghatározta szállásterületének fekvése.¹³⁴

Kétségtelen tény, hogy a X. századi kalandozások esetében sem egyértelmű, hogy törzsi, vagy pedig törzsszövetségi akcióról van szó. Egyes források az előbbi, mások az utóbbi mellett látszanak tanúskodni. Ezért érthető, hogy legutóbb például Makk Ferenc olyan álláspontot foglalt el, hogy a X. századi kalandozások ugyan általában törzsszövetségi vállalkozások voltak, de az egyes törzsek is kalandoztak, illetve több ízben néhány törzs alkalmi összefogására került sor.¹³⁵ Korábban Bartha Antal is rámutatott, hogy az integrációs (azaz törzsszövetségi) illetve a dezintegrációs (azaz törzsi, nemzeti) tendenciák túlhangsúlyozása egyaránt rejt magában veszélyeket.¹³⁶ A IX. századot illetően a már többször is emlegetett forrásszegénység miatt fokozott óvatossággal kell eljárunk e vonatkozásban is. A hat datálható nyugati kalandozás közül két esetben (881, 895) vannak részletesebb adataink a kalandozás kereteit illetően. A 881-es akciót a történeti kutatás törzsszövetségi vállalkozásnak tekintette;¹³⁷ míg a 895-ös bulgáriai kalandozást egyesek törzsszövetségi hadjáratként kezelték, mások pedig olyan háborúnak, amelyet ugyan a törzsszövetség vezetése határozott el, de egy-két törzs (kabarok) harcosai bonyolítottak le.¹³⁸ Ugyancsak a törzsszövetségi keretek mellett szóló bizonyítékok sorába vették Ibn Ruszta megjegyzését a gyuláról, akinek minden magyar engedelmeskedik a „háború dolgában, védelemben és más ügyekben.”¹³⁹ Ezzel a forráshellyel többnyire szembeállították azt a X. század közepi állapotot tükröző konsztantinoszi passzust, miszerint a törzsek nem engedelmeskednek fejedelmeknek, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, együtt harcolnak.¹⁴⁰ Bár az utóbbi szöveg értelmezését illetően megoszlik a kutatás, mégis úgy tűnik,

133 Györffy, 1977. 128–129. o.; *uő.*, MEH 33–35. o.; *uő.*, Mtört. I/1. 588–591. o.

134 Deér, 1928. 15., 30–31. o.; megkérdőjelezte Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. Akadémiai doktori értekezés. Szeged, 1990. (a továbbiakban: Makk, 1990) 34. o.

135 Makk, 1990. 28–35. o.

136 Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp., 1968. 161. o.

137 L. pl. Kristó, 1980. 149., 350. o.; Györffy, 1977. 143–144. o.

138 Törzsszövetségi hadjárata I. a 78. jegyzet, 1–2 kabar törzs hadjárata I. a 76. jegyzet.

139 V. ö. a 129. jegyzettel!

140 MEH 87., 121. o.; DAI 178–179. o.; ÁMTBF 48. o.; értelmezésére a legújabb I. Tóth S. L., A honfoglaló magyarok... i. m. In: *Vészprémny*, 1996. 163–164. o.

hogy Konsztantinosz korában, talán a védelmi háborút kivéve, egyik főfejedelem (kündü, gyula, karkhasz) sem rendelkezett a törzsek összessége felett, szemben a IX. századi helyzettel. Nehéz egyértelműen eldönteni, hogy vajon a IX. században a gyula irányító szerepe érvényesült-e a támadó hadjáratokban, erre vonatkozik-e Ibn Ruszta „háború dolgában” kitétele. Ha elfogadjuk a kazár analógiát – ahol a tényleges uralkodó, az ‘j.s d (bég) „maga vezeti a hadjáratokat és katonáival maga elmegy a portyákra”¹⁴¹ – a gyulának kulcsszerepet kell tulajdonítanunk a kalandozó hadjáratokban. További probléma, hogy vajon a kalandozás helyének és idejének eldöntése kapcsolható-e a gyulához, vagy maga vezette személyesen a sereget, esetleg mindkettőt neki tulajdoníthatjuk. Mindkét álláspontra találunk példát a történeti irodalomban. Györffy György az általa 894-re tett bulgáriai kalandozás esetében úgy vélekedett, hogy a vállalkozásról a gyula címet viselő Árpád és a kisebb hatalmú Kurszán kende döntött együttesen, de a hadjáratra küldött kisebb sereg vezetését Árpád fia Leventére (a kabarok „hercegére”) bízták.¹⁴² Kristó Gyula szerint Álmos kündü fia, Árpád és Kurszán gyula egyezett meg a bizánci követtel, s a kalandozásban a Hétmagyar katonasága vett részt. Levente seregvezetői szerepét elvetette, de nem foglalt állást abban, hogy ki vezette a bulgáriai hadjáratot.¹⁴³ A 892-es és a 894-es kalandozásokat Aventinus alapján Kurszánhoz kötötte. Utóbbi akciók esetében azt említette meg, hogy „a rendkívül nagy kiterjedésű magyar szállásterület nyugati felében lakó magyar törzsek Kurszán vezetésével” (kiemelés tőlem – T. S. L.) behatoltak a Kárpát-medencébe.¹⁴⁴

Ehelyt hangsúlyoznunk kell, hogy rendkívül nagy a bizonytalanság a történeti irodalomban a magyar hadjáratok (kalandozások) kereteit illetően. Maga a *törzsszövetségi jelleg* értelmezése is eltérő. Ahogy azt láttuk, Györffynél ez pusztán azt jelenti, hogy az adott hadjáratot a törzsszövetség vezetése, a két fő méltóság hagyta jóvá, kezdeményezte. A centrális döntéssel nála jól megférnek a különböző irányokba vezetett egyidejű akciók, s az is, hogy a seregeket nem a hadvezéri funkciót betöltő gyula vezeti, legfeljebb a döntő fontosságú hadjáratot (895-ös honfoglalás). Györffy koncepciójában a gyula rendelkezésére álló, elővéd szerepet ellátó kabar katonai segédnép kap nagy hangsúlyt. E hipotézis gyengéje, hogy a törzsszövetségi vezetés – némi túlzással – legfelső „engedélyező – jóváhagyó” szervnek tűnik, amely ilyen minőségben nyilvánvalóan korlátozza is a törzsek kalandozásait, amelyek inkább tudatos politikai akcióknak, semmint spontán megnyilvánulásoknak tűnnek e beállításban. A Györffy-féle felfogást szó szerint követve fel kellene tételeznünk, hogy túlnyomórészt nem is a Hétmagyar, hanem a gyula irányítása alatt lévő katonai segédnép (pl. szlávok ellen, 881-ben a frankok ellen Ausztria területén, 894-ben Bulgáriában és Pannóniában) kalandozott,¹⁴⁵ ami többek között azért is problematikus, mert akkor a szerzett zsákmány is a kabarokat gazdagította volna szinte kizárólagosan. Forrásszerűen is bizonyítható azonban, hogy 881-ben Ungrik, azaz magyarok is kalandoztak, s a nyugati hadjáratokat említő forrásokban csak

141 MEH 90. o.; a kazár másoduralkodó és a gyula közti párhuzamra l. *Tóth S. L., A honfoglaló magyarok ... i. m. In: Veszprém, 1996. 168–169. o.*

142 *Györffy, 1977. 128. o.; uő., MEH 33. o.; uő., Mtört. I/1. 588–589. o.*

143 *Kristó, 1980. 176., 182., 350. o.; Kristó, 1996. 186–187. o.*

144 *Kristó, 1980. 170–171. o.; l. még uo. 158., 167–169. o.*

145 A kabaroknak a kalandozásokban és a honfoglalásnál a szakirodalom túlzott jelentőséget tulajdonít, erre l. *Tóth, 1984. 110–111. o.*

magyarokra utaló népnevek szerepelnek. A másik koncepció nemcsak törzsszövetségi döntést, hanem a törzsek együttes részvételével lebonyolított vállalkozásokat tételez fel a IX. században. Itt sem egészen világos azonban az, hogy mit tekinthetünk törzsszövetségi kalandozásnak, melyek a kritériumok; a gyula (s esetleg a kündü) döntése, a gyula tényleges vezető szerepe a hadjáratban, s az összes törzs (beleértve a kabarokat is) részvétele a hadjáratban? Ha a felsorolt kritériumok mindegyike feltétele annak, hogy törzsszövetségi akcióról beszéljünk, felmerülhet a kétely, hogy talán egyetlen IX–X. századi kalandozás esetében sem tudjuk kimutatni valamennyi feltétel meglétét. A X. század legjobban ismert kalandozása, a 955. évi augsburgi hadjárat esetében legalább három, maximálisan öt törzsfő részvételét tételezhetjük föl, s a hadjáratot nem a gyula, hanem a harmadik fejedelem, Bulcsú karkhasz vezette.¹⁴⁶ Szigorú mércével mérve tehát ezt sem tekinthetnénk törzsszövetségi hadjáratnak, holott nagy valószínűséggel az volt.

Lehetséges persze, hogy a IX. században inkább számolhatunk törzsszövetségi kalandozásokkal, mint a X. században. A két, leginkább gyanúba vehető kalandozás közül a 881. évről azt állapítottuk meg, hogy bár kabarok és ungrik egyaránt részt vettek benne, korántsem biztos, hogy „egyeztetett” akció volt, s valamennyi magyar törzs harcosai bekapcsolódtak e hadjáratba. A 895-re tehető bolgár kalandozás esetében sem bizonyos, hogy az Árpáddal és Kurszánnal való megegyezés magával vonta volna az egész törzsszövetség haderejének felvonulását Simeon ellen. Nézetünk szerint a kalandozásokban nem vett részt feltétlenül az összes törzs, a kalandozások irányát megszabta az egyes törzsi szállásterületek fekvése is.¹⁴⁷ Így a nyugati hadjáratokban elsősorban azon törzsek részvételét valószínűsíthetjük, amelyek határosak voltak a morvákkal és a bolgárokkal. Hasonló a helyzet a szlávok elleni portyákkal is; a hozzájuk közel lakó törzsek, elsősorban a kabarok, valamint a többi nyugati törzs (a Tarján, a Megyer és a Kér) vehetett részt a szlávok elleni rendszeres hadjáratokban.¹⁴⁸ 881-ben a kabarok és legalább egy (esetleg több) „nyugati” magyar törzs kalandozhatott Ausztria területén, 892-ben és 894-ben szintén a nyugati törzsek (vagy csak Kurszán törzse) részvételét feltételezhetjük. 895-ben Árpád és Kurszán törzsére gondolhatunk főként a bulgáriai hadjárat kapcsán. Véleményünk szerint törzsi jellegű kalandozásról akkor beszélhetünk, ha csak egy törzs; törzsszövetségi jellegű vállalkozást pedig akkor tételezhetünk föl, ha legalább két törzs részvételét valószínűsíthetjük ugyanarra a területre vezetett egyidejű akcióban. Ilyen értelemben törzsszövetségi jellegű hadjáratnak tekinthetjük a 881. és a 895. évi hadjáratokat. Az előbbi esetben két törzsszövetség, a Kabar és a Hétmagyar (Hetumoger) közös vállalkozását gyaníthatjuk. Az utóbbi akció talán azért is törzsszövetségi jellegűnek tartható, mivel a törzsszövetség fő fejedelmével, Árpáddal is megegyezett a bizánci követ.

Álláspontunknak, ti. hogy *a IX. században is egyaránt voltak törzsi keretű kalandozások és több törzs által közösen lebonyolított „törzsszövetségi” méretű vállalkozások*, két forrás mond némileg ellent. Az egyik Ibn Ruszta már többször idé-

146 A 955-ös kalandozás legutóbbi elemzésére l. *Kristó*, 1986. 40–44. o.; l. még *Kristó*, 1980. 288–292., 370. o.

147 *Makk*, 1990. 34. o. – Szerinte nem állapítható meg, hogy a X. századi kalandozások során a Kárpát-medence nyugati részén lakó törzsek csak a nyugati, a déli és a keleti részen levő törzsek pedig csak a balkáni kalandozásokban vettek részt.

148 A nyugati magyar törzsek etelközi szállásaira l. *Tóth*, 1995. 482. o.

zett szövege, amely szerint minden magyar a gyulának nevezett királyuk parancsait követi háború dolgában. E tudósítás – összhangban a kazár isad által vezetett kazár portyázásokról szóló muszlim híradással – közvetve megengedi a gyula által személyesen irányított nagyszabású kalandozásokat. Így lehetséges, hogy néhány IX. századi kalandozást (881 és 895?) a gyula vezetett. Másik, törzsszövetségi jellegű kalandozásra közvetve utaló forrásunk a DAI 40. fejezete, ahol Konsztantinosz császár megemlíti, hogy a türkök hadjáratra mentek, s a Simeon által felbékelt besenyők csak családjaikat és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket találták a szállásterületen.¹⁴⁹ E passzus megengedi annak feltételezését is, hogy a magyarok a besenyő háború idején törzsszövetségi hadjáratot vezettek valahova.¹⁵⁰ Meg kell említenünk, hogy a törzsszövetségi kalandozás koncepcióját valló Kristó Gyula is úgy emlékezett meg a 892-es hadjáratról, hogy abban a Kurszán vezette „jobbszárny” volt érdekelt, s az elővéd szerepét játszó kabarok telepedtek be ekkor a Kárpát-medencébe.¹⁵¹ Így szoros értelemben véve ő sem tekintette e portyázást az egész törzsszövetség akciójának. A törzsszövetségi jellegű kalandozások mellett szól viszont még egy konsztantinoszi szöveghely. A DAI 39. fejezetében Konsztantinosz megemlíti a kabarokról, hogy „a háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül”.¹⁵² Mivel védelmi háborút a magyarok tudomásunk szerint csak a besenyők ellen viseltek 895 táján, így egyértelműen a kalandozásokra gondolhatunk, amikor a kabarok együtt harcolhattak a hét törzssel vagy azok egy részével és megmutathatták vitézségüket. Ennek egyik, de feltehetően korántsem kizárólagos példája lehetett a 881. évi kalandozás.

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy gyér adataink nem engedik meg, hogy a bizonyosság igényével állapítsuk meg a IX. századi magyar kalandozások kereteit. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek – a IX. századi magyar „politikai alakulat” jellegének megfelelően – egyszerűen lehetnek törzsi és „törzs-feletti”, azaz több törzs, esetleg az egész törzsszövetség részvételét feltételezhető hadjáratok. Egyes adatok (muszlim források a kündü és a gyula funkcióiról, a DAI. 39. és 40. fejezetének passzusai, a 881. és 895. évi kalandozások legalább két törzs akciójára utaló adatai) arra engednek következtetni, hogy a IX. században fontosak, talán valóban dominánsak lehetnek a törzsszövetségi jellegű hadjáratok, amelyek mellett bizonyára egyes törzsek is vezettek portyázásokat szállásterületük közvetlen szomszédjai ellen. Gyanítható, hogy a távolabbra vezetett és nagyobb ellenállásra számítható kalandozások voltak inkább törzsszövetségi jellegű, több törzs együttes fellépését és haderejét igénylő akciók.

A IX. századi hadjáratok során a magyarok nemcsak dúltak, zsákmányoltak és foglyokat ejtettek, hanem időnként csatákra is kényszerültek. Így sikertelenül csatároztak a makedónokkal 838 táján az Al-Dunánál, két csatát is vívtak 881-ben a mai Ausztria területén, 895-ben kétszer is legyőzték a bolgárokat, majd a harmadik csa-

149 DAI 176–177. o.; ÁMTBF 47. o.; Koestler, A. (A tizenharmadik törzs. A kazár birodalom és öröksége. Bp., 1990. 79. o.) szerint a IX. században meglehetősen gyakran volt távol a magyar sereg zöme a szállásterületől.

150 E probléma elemzésére l. Tóth, 1988. 562–563. o.

151 V. ö. a 144. jegyzettel!

152 DAI 174–175.; MEH 120. o.; ÁMTBF 46. o.

tában döntő vereséget szenvedtek.¹⁵³ Az ismert nyugati hadjáratok felében tehát egy vagy több csatára is sor került, míg más hadjáratok esetében nem tudunk ilyenről (862, 892, 894). A hadműveletek az ismert nyugati kalandozások esetében nyárra, kora ősze estek (881-ben augusztus vége után, 892-ben júliusra, 894-ben ősz előtt).¹⁵⁴

A csatában, illetőleg a hadjáratban résztvevő magyar haderő létszámát illetően egy kalandozás esetében vannak megbízhatónak tűnő adataink. Ez a IX. századi, de feltehetően a honfoglalás után, már a Kárpát-medencéből indított itáliai hadjárat. Egyik forrásunk szerint a Berengár itáliai királlyal 899. szeptember 24-én vívott brentai csatában az ellenfél létszáma 15 ezer fő volt, egy másik forrásunk szerint háromszoros fölényben voltak a magyarokkal szemben, mégis a magyarok kerekedtek felül.¹⁵⁵ E két adat kombinálásából már Pauler Gyula 5 ezres kalandozó seregre következtetett.¹⁵⁶ Más vélemény szerint csak 2 ezerre tehetjük az itáliai portyában résztvevő magyar hadat.¹⁵⁷ Felmerült e mindenképpen kisebb létszámot sugalló forrásadatok alapján, hogy a „dél-pannóniai csoport” vagy az „elővéd” bonyolította le az olaszországi portyát, amelyben ugyanakkor „honfoglalási kísérletet” is felfedezni véltek egyes kutatók.¹⁵⁸ Mivel a mohamedán források 20 ezer főre tették a kündü rendelkezésére álló magyar haderőt, a jelentősebbnek vélt és elterjedt vélemény szerint 900-ra is áthúzódó itáliai vállalkozás becsülhető 5 ezres kontingense egy olyan törzsi szintet meghaladó, több törzs részvételét feltételező „törzsszövetségi jellegű” hadnak minősíthető, amelyhez hasonló nagyságú seregek vehettek részt a korábbi, törzsszövetségi kalandozásokként (pl. 881, 892, 894 és 895. évi) értelmezett nyugati hadjáratokban. Ha ez az analógia helytálló, akkor okkal állíthatjuk, hogy hozzávetőlegesen a törzsszövetségi haderő negyede, azaz két-három törzs fegyveres ereje volt jelen a jelentősebb, a szállásterülettől távolabbra vezetett hadjáratokban. Természetesen esetenként ennél jelentősebb haderővel is számolhattunk. Feltételezzük azonban azt, hogy a kalandozásra vonuló haderő aligha haladhatta meg a szállásterület őrzésére hátrahagyott csapatokat, különben komoly kockázatot vállalt volna a kalandozást lebonyolító törzsszövetség, hiszen szállásterületen maradt, elégséges védelem nélkül maradt népét támadás érthette volna. E fejtegetésünknek ellentmondani látszik, hogy Konsztantinosz császár a DAI 40. fejezetében éppen olyan szituációt mutat be a magyar honfoglalás előzményeként, amely szerint a magyarok hadjáratra mentek és a besenyők Simeonnal együtt a szállásterületen maradtakra támadtak, a magyarok családjait megsemmisítették, a földjük őrzésére hátrahagyott magyarokat pedig kiűzték.¹⁵⁹ Véleményünk szerint azonban

153 A harmadik bolgárok elleni vesztes csatára I. Georgiosz Monachosz Continuatus, ÁMTBF 60–61., 64. o.; MEH 107. o.; HKIF 149. o.; Fuldai évkönyvek, I. SRG AF 130. o.; MEH 212. o.; HKIF 191. o.; a csatára I. még *Kristó*, 1980. 188–189. o.; *Tóth*, 1988. 564. o.; *uő.*, A honfoglalás. In: *Kristó-Alakk*, 1996. 49–50. o.; *Kristó*, 1996. 188–189. o.

154 A X. századi kalandozások túlnyomó többségét ezzel szemben az év elején, január–februárban indíthatták, v. ö. *Kristó Gyula*: A magyar kalandozó hadjáratok szezonálisága. In: *Pálffy György–Farkas L. Gyula–Molnár Erika* (szerk.): Honfoglaló magyarság Árpád kori magyarság. Antropológia–régészet–történelem. Szeged, 1996. 11–15. o.; tél végitavaszi indulást tételezett fel *Vörös István*: A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: *Veszprény*, 1996. 133. o.

155 Berengár 15 ezres seregére I. János pap krónikája, Catalogus II. 1313. o.; MEH 215. o.; HKIF 239. o.; Berengár serege háromszorosra volt a magyarokénak, I. Liudprand, Catalogus II. 1471. o.; MEH 227. o.

156 *Pauler*, 1900. 36. o.

157 *L. Gombos*, 1927. 470. o.

158 Dél-pannóniai csoportra I. *Gombos*, 1927. 470., 503. o.; elővédre I. *Kristó*, 1980. 212. o.

159 DAI 178–179. o.; MEH 120. o.; ÁMTBF 47. o.; HKIF 128. o.

ebből nem következik feltétlenül az, hogy a magyar csapatok zöme kalandozott volna, s csak egy kisebb kontingens, a „kabar határvédők” vagy a „szakrális fejedlem katonasága” próbálta volna feltartóztatni a besenyő törzsszövetség egész haderejének rohamát.¹⁶⁰ Úgy véljük, hogy a besenyők, amennyiben valóban kalandozó hadjáratot intéztek Etelköz ellen, kisebb sereggel jöttek, s mivel a törzsszövetség első számú fejedelme, Árpád is a szállásterületen tartózkodott, jelentősebb ellenál-lásba ütközhetek. Lehetséges, hogy a haderő nagyobb része nem vett részt a ka-landozásban és Etelközben, a folyók gázlójánál vette fel a harcot a támadó bese-nyőkkel és több csatában alulmaradt.¹⁶¹

A IX. századi kalandozások fontos szerepet játszottak az etelközi magyar törzs-szövetség életében. Az állandó, szinte évi rendszerességű zsákmányoló akciók elsősorban a közelebb lakó szlávok ellen irányultak, őket évi adózásra kényszerít-ve a magyarok állandó jövedelmi forrásra tettek szert és a szlávokat szinte bevonták a magyar–kabar „nomád birodalmi” keretekbe.¹⁶² Emellett távolabbra is vezettek jóval kevésbé rendszeresen hadjáratokat. Ezen „nyugati” hadjáratok során a magya-rok felbérelt szövetségesként léptek fel „ajándékok” és zsákmány fejében. A kalandozó hadjáratok a magyarság életmódjának szerves részét alkották. Jellemző módon későbbi Kárpát-medencei honfoglalásukat is a terület elleni kalandozó akciók (892, 894) készítették elő, s Etelköz elvesztésében is bizonyos fokig része volt annak, hogy a 895 körüli besenyő kalandozás idején a magyarok, vagy inkább egy kisebb részük maga is hadjáraton volt. Kalandozó hadjárat és honfoglalás így kapcsolódik össze, szinte szétválaszthatatlanul.¹⁶³

160 Kabar határvédőkre l. Györffy, 1973. 10. o.; Györffy, 1977. 130. o.; uő., Mtört. I/1. 593. o.; László Gyula: A „kettős honfoglalás”. Bp., 1978. 191. o.; a szakrális fejedlem katonaságára l. Kristó, 1980. 189. o.

161 Erre l. Tóth, 1988. 566–568. o.

162 A magyar–kabar kettős törzsszövetségi rendszerre l. Tóth, 1984. 112. o.; v. ö. még Tóth S. L., A honfoglaló magyarak ... i. m. In: Veszprémy, 1996. 165. o.

163 A magyar honfoglalásra vonatkozó újabb nemzetközi szakirodalomból kiemelendő Cave, C.: L'arrivo degli ungheresi in Europa e la Conquista della Patria. Fonti e letteratura critica. Centro Italiano di Studi Sull'altro Medioevo. Spoleto, 1995.; az európai honfoglalások összefoglalására l. Müller-Ville, M.–Schneider, R. (Hrsg.): Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen das Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte. Bde 1–2. Sigmaringen, 1993.

Sándor László Tóth

HUNGARIAN RAIDS BEFORE THE CONQUEST OF HUNGARY

Summary

The author first analyzes the known incursions of the 9th century, mentions the marauding enterprises against the Eastern Slavic territories in the neighbourhood of the Hungarian tribes as well as the actions in other directions. Later he makes a comparison between the 9th and 10th century raids and states that the raids before the Conquest were not less scarce than those during the first seven decades after the settlement on the territory of Hungary. Most of the 9th century raids were led against the Slavs and we have data only about 6 campaigns to the West. However in the first part of the nineties of the 9th century, as a consequence of the advance of the Rus tribes and the inner problems of Central and Eastern Europe the raids towards the West came into prominence. The western raids were probably enterprises in confederacy of tribes, while those against the considerably weaker – and nearby – Slavic tribes could be actions of single tribes, too. It can be stated that the armed force of a greater enterprise in the West could be about 4–5000 warriors, the total mobilizable force of 2–3 tribes.

Sándor László Tóth

LES INCURSIONS DES HONGROIS AVANT LA CONQUÊTE DU PAYS

Résumé

L'auteur fait d'abord une analyse des incursions connues des Hongrois du IXe siècle, puis il fait allusion aux invasions contre les tribus slaves orientales, habitant au voisinage des tribus hongroises, après il pose la possibilité de campagnes menées dans d'autres directions. Ensuite, il compare les invasions hongroises du IXe siècle avec du Xe. Il n'est pas du tout certain que les tribus d'Etelköz aient mené moins de campagnes avant la conquête du pays qu'au cours des sept décennies suivant cet événement. La plupart des actions des Hongrois au IXe siècle ont été menées contre les Slaves, on connaît seulement 6 campagnes occidentales. Dans la première partie des années 890 les campagnes occidentales se sont avancées au premier plan, ce qui est une conséquence possible du mouvement en avant russe et des conflits intérieurs d'Europe de l'Est Centrale. Les campagnes occidentales devaient être les entreprises de plusieurs tribus, alors que contre les Slaves, qui habitaient plus proche et n'offraient qu'une faible résistance, une seule tribu voisine hongroise était capable de mener une campagne, sans être aidée par d'autres tribus. Si nous supposons la participation de deux tribus au moins, nous pouvons parler déjà de campagne menée par le fédéralisme tribal, la participation de toutes les tribus n'est pas nécessaire pour que la campagne soit nommée de cette manière. Du contingent militaire, qui comptait 20 mille personnes, au moins 4–5 mille (la force militaire de 2–2 tribus à. p.) devaient participer à une invasion occidentale importante.

Sándor László Tóth

DIE STREIFZÜGE DER UNGARN VOR IHRER LANDNAHME

Resumee

Der Autor analysiert zunächst die bekannten Streifzüge der Ungarn im 9. Jh., dann weist er auf ihre Einfälle in ostslawische Gebiete in ihrer Umgebung hin, schließlich hält er auch ähnliche Aktionen in andere Richtungen nicht für unmöglich. Dem folgt ein Vergleich der ungarischen Streifzüge des 9. Jh. mit denen des 10. Jh. Es ist keinesfalls sicher, daß die Stämme von Etelköz (Zwischenstromland) weniger Streifzüge geführt hätten als die Ungarn in den sieben Jahrzehnten nach ihrer Landnahme. Sie richteten ihre Aktionen im 9. Jh. überwiegend gegen die Slawen, uns sind lediglich sechs Streifzüge in Richtung Westen bekannt. Die westlichen Streifzüge werden gemeinsame Unterfangen des Stammesbundes gewesen sein, gegen die näher wohnenden Slawen jedoch, die wohl einen geringeren Widerstand geleistet hatten, konnte auch ein einziger ungarischer Stamm einen Streifzug führen. Vom gesamten militärischen Kontingent, das etwa 20.000 Mann umfaßte, können an einem bedeutenderen westlichen Streifzug mindestens 4–5000 Mann, d. h. das Kontingent von 2–3 Stämmen, teilgenommen haben.

Шангор Ласло Том

НАБЕГИ ВЕНГРОВ В ПЕРИОД ДО ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ

Резюме

Вначале автор дает анализ венгерских набегов, известных в IX веке, затем делает упоминание о о венгерских рейдах против восточно-славянских племен, проживавших вблизи венгров. Он указывает также на возможность акций, проводившихся в других направлениях. Исследователь сопоставляет рейдовые набег венгров в IX и X веках. Отнюдь не известно достоверно, что до обретения родины племена Приднестровья проводили меньше набегов, чем в последовавшие затем семь десятилетий. Большинство военных набегов в IX веке венгры вели против славян, нам известно всего лишь о 6 походах, проводившихся в западном направлении. В первой половине 890-х годов, пожалуй в результате экспансии русов и внутренних раздоров в Центрально-Восточной Европе на первом плане оказались военные походы на запад. Рейды на запад могли быть предприняты союзами племен, тогда как против живших по соседству славянских племен, оказывавших меньшее сопротивление, набег могли проводить и отдельные венгерские племена. О союзническом походе племен можно говорить и в том случае, когда в нем участвовали не все венгерские племена, а можно предполагать участие по крайней мере двух племен. Из 20-тысячного военного контингента в одном более крупном западном набеге могло участвовать по крайней мере 4–5 тысяч человек (вооруженные силы примерно 2–3 племен).